

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ӘБІЛҚАС САҒЫНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ТЕХНИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ НЕГІЗДЕРІ

Студенттік топтар кураторларына көмек ретінде

2 жинақ

Қарағанды – 2022

АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Адамның құқықтары мен бостандықтары әркімге туғаннан тиесілі, абсолютті және бөлінбейтін деп танылады, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды.

Республика азаматы өзінің азаматтығына байланысты құқықтарға ие және міндеттерді атқарады. Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, егер Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Республикада құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ азаматтар үшін белгіленген міндеттерді атқарады. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылысқа қастандық қылмауға негізделген.

Әркімнің өзінің құқық субъектісін тануға құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға құқылы. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар. Әркім білікті заң көмегін алуға құқылы. Заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі.

Барлығы заң мен сот алдында тең. Ешкімді тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге мән-жайларға байланысты қандай да бір кемсітуге болмайды. Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Адамның өмірін өз еркімен айыруға ешкімнің құқығы жоқ. Өлім жазасына тыйым салынады.

Әркімнің жеке бас бостандығына құқығы бар. Қамауға алуға және қамауда ұстауға заңда көзделген жағдайларда ғана және қамауға алынған адамға шағымдану құқығын бере отырып, соттың санкциясымен ғана жол беріледі. Соттың санкциясынсыз адам жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұсталуы мүмкін. Ұсталған, қамауға алынған, қылмыс жасады деп айыпталған әрбір адам, тиісінше, ұсталған, қамауға алынған немесе айып тағылған сәттен бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегін пайдалануға құқылы.

Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. Ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа қатыгездікке немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға немесе жазалауға болмайды. Әркімнің жеке өміріне, жеке және отбасылық құпиясына, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға құқығы бар.

Әркімнің жеке салымдары мен жинақтары, хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф және басқа да хабарламалар құпиясына құқығы бар. Бұл құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген жағдайларда және тәртіппен ғана жол беріледі. Мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар мен бұқаралық ақпарат құралдары әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделерін қозғайтын құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті.

Әркім өзінің ұлттық, партиялық және діни қатыстылығын айқындауға және көрсетуге немесе көрсетпеуге құқылы. Әркімнің ана тілі мен мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие, оқыту және шығармашылық тілін еркін таңдауға құқығы бар.

Сөз және шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады. Әркімнің ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпияларын құрайтын мәліметтер тізбесі заңмен айқындалады. Конституциялық құрылысты күштеп өзгертуді, Республиканың тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық басымдықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа табынуды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді.

Заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының аумағында заңды түрде жүрген әрбір адамға оның аумағы бойынша еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерін еркін таңдау құқығы тиесілі. Әркімнің Республикадан тыс жерлерге шығуға құқығы бар. Республика азаматтарының Республикаға кедергісіз оралуға құқығы бар.

Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар. Ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыру жалпыадамзаттық және азаматтық құқықтар мен мемлекет алдындағы міндеттерді шектемеуге тиіс. Қазақстан Республикасы азаматтарының бірлестік бостандығына құқығы бар. Қоғамдық бірлестіктердің қызметі заңмен реттеледі. Конституциялық соттың, Жоғарғы Соттың және өзге де соттардың төрағалары мен судьялары, Орталық сайлау комиссиясының, республиканың жоғары аудиторлық палатасының төрағалары мен мүшелері, Әскери қызметшілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері саяси партияларда, кәсіптік одақтарда болмауға, қандай да бір саяси партияны қолдап сөйлемеуге тиіс.

Әркімнің еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар. Мәжбүрлі еңбекке қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп тану туралы сот актісі негізінде не төтенше немесе соғыс жағдайы жағдайында ғана жол беріледі. Әркімнің қауіпсіздік пен гигиена талаптарына сәйкес келетін еңбек жағдайларына, қандай да бір кемсітусіз еңбегі үшін сыйақыға, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауға құқығы бар. Ереуілге шығу құқығын қоса алғанда, оларды шешудің заңда белгіленген тәсілдерін пайдалана отырып, жеке және ұжымдық еңбек дауларына құқық танылады. Әркімнің демалуға құқығы бар. Еңбек шарты бойынша жұмыс

істейтіндерге заңмен белгіленген жұмыс уақытының ұзақтығына, демалыс және мереке күндеріне, жыл сайынғы ақылы демалысқа кепілдік беріледі.

Тұрғын үйге қол сұғылмайды. Соттың шешімінсіз тұрғын үйден айыруға жол берілмейді. Тұрғын үйге кіруге, оны қарап-тексеру мен тінту жүргізуге заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен ғана жол беріледі. Қазақстан Республикасында азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасалуда. Тұрғын үйге мұқтаж азаматтардың заңда көрсетілген санаттарына ол заңда белгіленген нормаларға сәйкес мемлекеттік тұрғын үй қорларынан қолжетімді ақыға беріледі.

Қазақстан Республикасының азаматтарында заңды түрде сатып алынған кез келген мүлік жеке меншікте болуы мүмкін. Меншік, оның ішінде мұрагерлік құқығы заңмен кепілдендірілген. Сот шешімінен басқа ешкім өз мүлкінен айырыла алмайды. Заңда көзделген айрықша жағдайларда мүлікті мемлекет мұқтажы үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару оның баламалы өтелуі шартымен жүргізілуі мүмкін. Әркімнің кәсіпкерлік қызмет бостандығына, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар. Монополиялық қызмет заңмен реттеледі және шектеледі. Жосықсыз бәсекелестікке тыйым салынады.

Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын қорғауға құқығы бар. Республика азаматтары заңда белгіленген медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқылы. Мемлекеттік және жеке емдеу мекемелерінде, сондай-ақ жеке медициналық практикамен айналысатын адамдардан ақылы медициналық көмек алу заңда белгіленген негіздерде және тәртіппен жүргізіледі.

Азаматтарға мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуға кепілдік беріледі. Орта білім міндетті. Азамат конкурстық негізде мемлекеттік жоғары оқу орнында тегін жоғары білім алуға құқылы. Жеке оқу орындарында ақылы білім алу заңда белгіленген негіздерде және тәртіппен жүзеге асырылады. Мемлекет білім берудің жалпыға міндетті стандарттарын белгілейді. Кез-келген оқу орындарының қызметі осы стандарттарға сәйкес келуі керек.

Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етеді. Шенеуніктердің адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін фактілер мен жағдайларды жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады.

Қазақстан Республикасының азаматтары бейбіт және қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер мен пикет өткізуге құқылы. Бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекет істерін басқаруға тікелей және өз өкілдері арқылы қатысуға, жеке өтініш жасауға, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштерді мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жіберуге құқығы бар. Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлауға

және сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар. Сот әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын азаматтардың сайлауға және сайлануға, республикалық референдумға қатысуға құқығы жоқ. Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке қол жеткізуге тең құқығы бар. Мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар тек лауазымдық міндеттердің сипатына ғана негізделеді және заңмен белгіленеді.

Адам мен азаматтың міндеттері

– Әрбір адам Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті.

– Заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлемдерді төлеу әркімнің борышы мен міндеті болып табылады.

– Қазақстан Республикасын қорғау-оның әрбір азаматының қасиетті парызы және міндеті.

– Республика азаматтары заңда белгіленген тәртіппен және түрлерде әскери қызмет атқарады.

– Қазақстан Республикасының азаматтары тарихи және мәдени мұраның сақталуына қамқорлық жасауға, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауға міндетті.

– Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғи байлыққа ұқыпты қарауға міндетті.

Конституциялық құқықтар, бостандықтар мен міндеттер негізгі болып саналады. Негізгі конституциялық құқықтар, бостандықтар мен міндеттер тек форма бойынша ғана емес, ең бастысы, мазмұны жағынан да маңызды. Бұл конституциялық құқықтардың, бостандықтар мен міндеттердің мазмұны, оларды азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттерінің бүкіл жүйесінен ерекшелендіреді, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінде шешуші мән береді.

МЕМЛЕКЕТ РӘМІЗДЕРІНЕ ҚҰРМЕТ

Қазақстан Республикасының азаматтары, сондай-ақ республика аумағындағы адамдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге міндетті. Азаматтыққа және патриотизмге, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздеріне құрмет көрсетуді қалыптастыру, сондай-ақ олардың мәні мен маңызын түсіну мақсатында оларды зерделеу жалпы орта, бастауыш кәсіптік, кәсіптік орта және жоғары кәсіптік білім беру ұйымдарының негізгі жалпы білім беру бағдарламаларына енгізіледі.

Жалпы орта, бастауыш кәсіптік, орта кәсіптік және жоғары кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында тұрақты түрде арнайы бөлінген көрнекті жерде мемлекеттік ту орнатылады, Мемлекеттік Елтаңба не олардың бейнелері, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әнұранының мәтіні мемлекеттік тілде орналастырылады.

Мемлекеттік рәміздерді құрметтеу бірқатар маңызды конституциялық нормаларға жатады. 2007 жылғы 4 маусымдағы № 258 «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» Конституциялық заңда оның аумағындағы барлық адамдар Туды, Елтаңбаны, Әнұранды құрметтеуге міндетті екендігі айтылған.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын пайдалану тәртібі

1. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы міндетті түрде көтеріледі (орнатылады, орналастырылады):

– Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламентінің, Сенатының және Мәжілісінің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, Жоғары Сот Кеңесінің, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, мемлекеттік ұйымдардың, сондай-ақ елшіліктердің, халықаралық ұйымдар жанындағы тұрақты өкілдіктердің, Сауда өкілдіктерінің ғимараттарында, Қазақстан Республикасының басқа да ресми шет елдердегі мекемелерінің, шет елдердегі мекемелері басшыларының резиденцияларында және олардың көлік құралдарында сол мемлекеттердің хаттамалық практикасына сәйкес ту тұрақты түрде орнатылады;

– Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталары төрағаларының, Премьер-Министрдің, Мемлекеттік

кеңесшінің, Конституциялық Сот Төрағасының, Жоғарғы Сот Төрағасының және Қазақстан Республикасы жергілікті соттары төрағаларының, Жоғары Сот Кеңесінің төрағасының, Орталық сайлау комиссиясы төрағасының, Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкілінің, министрліктердің, тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың басшыларының, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелері, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың басшылары, Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелерінің басшыларының кабинеттерінде – ту тұрақты түрде орнатылады;

– Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты мен Мәжілісінің бірлескен және бөлек отырыстары, Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының, Үкіметтің үйлестіру және жұмыс органдарының отырыстары өткізілетін залдарда, Қазақстан Республикасы Конституциялық сотының мәжіліс залдарында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының сот отырысы залдарында, Жоғары Сот Кеңесінің мәжіліс залдарында, орталық сот отырысы, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік және үкіметтік наградаларын тапсыру залдарында, Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелерінің қабылдау залдарында, сондай-ақ туу мен некені тіркеу үй-жайларында – ту тұрақты түрде орнатылады;

– мемлекеттік органдардың ғимараттарында салтанатты жағдайда ту орнатылады;

– Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының төрағаларының, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің және олардың өкілетті өкілдерінің қатысуымен халықаралық форумдар өтетін ғимараттарда немесе үй-жайларда, егер бұл халықаралық құқық нормаларында және Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында көзделсе, ту орнатылады;

– Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері күнін, ресми және салтанатты рәсімдерді, спорттық іс-шараларды мерекелеу кезінде Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен ту орнатылады;

– жалпы орта, бастауыш кәсіптік, орта кәсіптік, жоғары кәсіптік және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жаңа оқу жылының ашылу және оқу жылының аяқталу рәсімдерінде ту орнатылады;

– Қазақстан Республикасына мемлекеттік және ресми сапарлармен келген шет мемлекеттердің мемлекет басшылары, парламенттері мен үкіметтері кездескен кезде ту орнатылады.

Ғимараттарға тұрақты негізде Орнатылатын Мемлекеттік Ту тәуліктің қараңғы уақытында жарықтандырылуы тиіс. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы басқа ғимараттарда (үй-жайларда) олардың иелерінің қалауы бойынша орнатылуы мүмкін.

Мемлекеттік Туды және оның бейнесін пайдалану (белгілеу, орналастыру) тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

2. Мемлекеттік Тудың бейнесі міндетті түрде орналастырылады:

– Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, Жоғары Сот Кеңесінің, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелерінің веб-сайттарында Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен;

– Қазақстан Республикасының әуе кемелерінде, сондай-ақ ғарыш аппараттарында.

Мемлекеттік Тудың бейнесі өзге де материалдық объектілерде орналастырылуы мүмкін.

3. Мемлекеттік Ту оның көлеміне қарамастан ұлттық стандартқа сай болуы тиіс.

Мемлекеттік Ту ұлттық стандартқа сәйкес келмеген жағдайда, ол Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен ауыстырылады немесе жойылады.

Мемлекеттік Тудың бейнесі қоғамдық бірлестіктер мен басқа да ұйымдардың туларының геральдикалық негізі ретінде пайдаланыла алмайды. Мемлекеттік Тудың бейнесі Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мемлекеттік наградаларының, банкноттары мен монеталарының элементі немесе геральдикалық негізі ретінде пайдаланылуы мүмкін.

4. Ұлттық аза тұтуға орай Мемлекеттік Ту ұлттық аза тұту мерзімі ішінде ту бағанының биіктігінің жартысына түсіріледі.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасын пайдалану тәртібі

1. Мемлекеттік Елтаңба міндетті түрде орналастырылады:

1) Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Сенат пен Мәжілістің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, Жоғары Сот Кеңесінің, құрамалардың, әскери бөлімдердің, Қарулы Күштердің бөлімшелері мен мекемелерінің резиденциясының ғимараттарында Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ елшіліктердің ғимараттарындағы, Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдары жанындағы тұрақты өкілдіктердің, Сауда өкілдіктерінің, басқа да ресми шет елдердегі мекемелердің, шет елдердегі мекемелер басшыларының резиденцияларында;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталары төрағаларының, Премьер-Министрдің, Мемлекеттік

кеңесшінің, Конституциялық Сот Төрағасының, Жоғарғы Сот Төрағасының және Қазақстан Республикасы жергілікті соттары төрағаларының, Жоғары Сот Кеңесінің төрағасының, Орталық сайлау комиссиясы төрағасының, Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкілінің, министрліктердің, тікелей бағынысты мемлекеттік органдардың басшыларының кабинеттерінде және Қазақстан Республикасының Президентіне, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелеріне есеп беретін жергілікті өкілді және атқарушы органдардың басшыларының, Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелерінің басшыларының кабинетінде;

3) Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты мен Мәжілісінің бірлескен және бөлек отырыстары, Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының, Үкіметтің үйлестіру және жұмыс органдарының отырыстары өткізілетін залдарда, Конституциялық Соттың отырыс залдарында, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты мен жергілікті соттарының сот отырысы залдарында, Жоғары Сот Кеңесінің отырыс залдарында, орталық сот отырысы алқаларының отырыс залдарында, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік және үкіметтік наградаларын тапсыру залдарында, Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелерінің қабылдау залдарында, сондай-ақ туу мен некені тіркеу үй-жайларында;

4) мемлекеттік рәміздерге арналған экспозицияға бөлінген үй-жайларда (үй-жайлардың бір бөлігінде) мемлекеттік заңды тұлғалардың, ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың, сондай-ақ Қазақстан Республикасы өздеріне қатысты Жалғыз акционер (қатысушы) болып табылатын өзге де Акционерлік қоғамдар мен жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерде.

Қарулы Күштер мен басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың құрамаларында, әскери бөлімдерінде, бөлімшелерінде, мекемелерінде Мемлекеттік Елтаңбаны және оның бейнесін пайдалану (белгілеу, орналастыру) тәртібі жалпы әскери жарғылармен айқындалады.

2. Мемлекеттік Елтаңбаның бейнесі міндетті түрде орналастырылады:

1) Қазақстан Республикасы Президентінің және оның Әкімшілігінің, Парламенттің, оның Палаталары мен олардың аппараттарының, Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталары Бюросының, Премьер-Министр Үкіметі мен Кеңесінің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Жоғарғы Соттың және Қазақстан Республикасының жергілікті соттарының, Жоғары Сот Кеңесінің, құрамаларының, әскери бөлімдерінің, Қарулы Күштердің бөлімшелері мен мекемелерінің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, жергілікті өкілді, атқарушы органдардың және өзге де мемлекеттік ұйымдардың мөрлерінде; 1-1) нотариустардың мөрлерінде;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламентінің, Үкіметінің, Конституциялық Сотының және Жоғарғы Сотының ресми басылымдарында;

3) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің банкноттары мен монеталарында, Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздарында;

4) Қазақстан Республикасының азаматтарына берілетін жеке куәлікте, туу туралы куәлікте, паспортта және өзге де паспорттарда, мемлекеттік органдар мен мемлекеттік ұйымдар қызметкерлерінің қызметтік куәліктерінде;

5) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасында белгіленетін шекаралық бағаналарда;

6) Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, Жоғары Сот Кеңесінің, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ Республиканың шет елдердегі мекемелерінің веб-сайттарында Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен жүзеге асырылады.

Мемлекеттік Елтаңбаның бейнесі өзге де материалдық объектілерде орналастырылуы мүмкін.

3. Мемлекеттік Елтаңба оның мөлшеріне қарамастан ұлттық стандартқа сай болуы тиіс.

Мемлекеттік Елтаңба ұлттық стандартқа сәйкес келмеген жағдайда ол Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен ауыстырылады немесе жойылады.

4. Осы Конституциялық заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік емес ұйымдардың және олардың лауазымды адамдарының бланкілерінде, мөрлерінде және басқа да деректемелерінде Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесін пайдалануға тыйым салынады.

Мемлекеттік Елтаңбаны қоғамдық бірлестіктер мен басқа да ұйымдардың елтаңбаларының геральдикалық негізі ретінде пайдалануға болмайды.

Мемлекеттік Елтаңбаның бейнесі әскери немесе өзге де мемлекеттік қызметте тұратын адамдар үшін белгіленген айырым белгілері мен киімінде, Қазақстан Республикасы мемлекеттік наградаларының элементі немесе геральдикалық негізі ретінде, сондай-ақ спортшылардың спорттық костюмдерінде және басқа да спорттық керек-жарақтарда пайдаланылуы мүмкін.

Мемлекеттік Елтаңбаны және оның бейнесін пайдалану (белгілеу, орналастыру) тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын пайдалану тәртібі

Мемлекеттік Әнұран орындалады:

1) Қазақстан Республикасының Президенті қызметіне кіріскен кезде - ант бергеннен кейін;

2) Қазақстан Республикасы Парламентінің сессиялары ашылған және жабылған кезде;

3) Қазақстан Республикасының ұлттық және мемлекеттік мерекелеріне, сондай-ақ өзге де салтанатты іс-шараларға арналған салтанатты жиналыстар мен отырыстар ашылған кезде;

4) теле -, радиоарналар эфирге тәулік сайын хабар таратудың басында және соңында;

5) Қазақстан Республикасы халқының өміріндегі аса маңызды тарихи оқиғаларды еске алуға арналған ескерткіштерді, монументтерді, обелисктерді және басқа да құрылыстарды ашу кезінде;

6) Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктері мен өзге де ұйымдары өткізетін ресми және салтанатты рәсімдер, спорттық іс-шаралар кезінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын көтеру кезінде;

7) тиісті шет мемлекеттің мемлекеттік әнұраны орындалғаннан кейін Қазақстан Республикасына мемлекеттік немесе ресми сапарлармен баратын шет мемлекеттердің басшылары кездескен кезде;

8) жалпы орта, кәсіптік бастауыш, кәсіптік орта, кәсіптік жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жаңа оқу жылының ашылу және оқу жылының аяқталу рәсімдері кезінде, сондай-ақ өзге де салтанатты іс-шараларды өткізу кезінде;

9) Қазақстан Республикасы Ұлттық (құрама) командасының қатысуымен спорттық іс-шараларды өткізу кезінде жүзеге асырылады.

Мемлекеттік Әнұранның мәтінін пайдалану (белгілеу, орналастыру) тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Әнұранын орындау тәртібі

1. Мемлекеттік Әнұранды көпшілік алдында орындау кезінде қатысушылар тұрып ән айтады (тындайды), бұл ретте Қазақстан Республикасының азаматтары оң қолын жүрегіне қояды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен өзге де ұйымдары шет мемлекеттердің аумағында іс-шаралар өткізген кезде Мемлекеттік Әнұран осы Конституциялық заңға, сондай-ақ консулдық орналасқан мемлекеттің заңнамасы мен хаттамалық практикасына және жергілікті әдет-ғұрыптарға сәйкес орындалады.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын салтанатты түрде көтеру және орнату мемлекеттік әнұранды орындаумен қатар жүреді, бұл ретте қатысушылар Туға бет бұрады.

2. Мемлекеттік Әнұран оркестр, хор, оркестр-хор немесе өзге де вокалдық және аспаптық орындауда орындалады. Бұл ретте дыбыс жазу құралдарын пайдалануға болады.

Өзінің мемлекеттік рәміздеріне құрмет сезімін тәрбиелеу азаматтық білім берудің міндеттерінің бірін құрайды, сондықтан «ҚР Мемлекеттік рәміздері туралы» заңда оларды міндетті түрде зерделеу және негізгі жалпы білім беру бағдарламаларына енгізу көзделген.

Мемлекеттік рәміздер күнін мерекелеудің басты мақсаты қазақстандық патриотизм, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жетістіктері үшін мақтаныш идеяларын насихаттау және дамыту болып табылады.

БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫ. «БІЛІМДІ ҰЛТ» САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУ» ҰЛТТЫҚ ЖОБАСЫ

Білім әр адамның өмірінде өте маңызды рөл атқарады. Өйткені, білімді және сауатты адам білімсіз адамға қарағанда жоғары жетістіктерге жетуге және қол жеткізуге көбірек мүмкіндіктерге ие. Білім – қазіргі уақытта құнды дүние.

ҚР Конституциясы азаматтарға мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуға кепілдік береді. Орта білім міндетті. [1]

Білім алу құқығы адам құқықтары жүйесінде ерекше орын алады және адам құқықтарының халықаралық стандарттарына енгізілген. Өз кезегінде Қазақстан Республикасы халықаралық қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде азаматтардың білім алу, Азаматтық қоғам мен демократияны дамыту құқығын іске асыру саласында халықаралық міндеттемелерді өзіне алады.

Осылайша, 2016 жылғы 28 тамызда Қазақстан «Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы» конвенцияны ратификациялады. Аталған Конвенцияның мақсаты адам құқықтарының барлық жерде сақталуын қамтамасыз ету және барлығына бірдей білім алуға қол жеткізу, сондай-ақ білім беру саласындағы кез келген кемсітушілікті жою және осы саладағы мүмкіндіктердің жалпыға бірдей теңдігі мен барлығына тең қатынасты ынталандыру болып табылады. Бұдан басқа, Қазақстан адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, Бала құқықтары туралы Конвенция, біліктілікті тану туралы Лиссабон конвенциясы, адамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарының Халықаралық Декларациясы және Болон декларациясы сияқты білім беру және адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құжаттардың қатысушысы болып табылады [2, с.250].

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат, сөзсіз, азаматтардың білім алу құқығын іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған, бірақ бұл салада осы шындықты толық іске асыруға теріс және тежеуші әсер ететін кейбір проблемалар бар. Мемлекеттің қалыптасу кезеңінде құқықтық институттардың дамуында туындайтын жүйелі проблемаларға байланысты азаматтардың конституциялық құқықтары азаматтар мен мемлекет мүдделерінің теңгерімділігін ескере отырып, толық көлемде іске асырыла алмайды.

Сонымен қатар 15 бап 2002 жылғы 8 тамыздағы «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы Заң» баланың білім алу құқығы әрбір азаматтың сапалы білім алу мүмкіндігін айқындайды:

1. Әрбір баланың білім алуға құқығы бар және оған Қазақстан Республикасының Білім туралы заңнамасына сәйкес тегін бастауыш, негізгі

орта және жалпы орта білім алуға және конкурстық негізде – тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім алуға кепілдік беріледі;

2. Баланы мемлекеттік білім беру мекемесінен тегін жалпы орта білім алғанға дейін немесе техникалық және кәсіптік білім алғанға дейін оқудан шығару, оқудан шығарудың жалпы тәртібін сақтаумен қатар, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының хабарламасымен ғана жүргізілуі мүмкін;

3. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауға сәйкес арнайы педагогикалық тәсілдерді қажет ететін мүмкіндігі шектеулі балаларға мемлекеттік бюджеттен олардың белгіленген стандарттар деңгейінде білім алуына кепілдік беретін қосымша қаражат бөлінеді;

4. Мемлекет білім алу кезеңінде әлеуметтік қорғауға мұқтаж балаларды асырап-бағуға жұмсалатын шығыстарды толық немесе ішінара көтереді. Олардың білім алуы кезеңінде әлеуметтік көмектің мөлшері мен көздерін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды. [3]

Мемлекет басшысының мемлекеттік бағдарламалардан Ұлттық жобалар форматына көшуді жүзеге асыратын барлық мәлімделген міндеттерінің байланысын бөліп көрсетуге болады. «Білімді ұлт «Сапалы білім беру» Ұлттық жобасы сабақтастықты, шұғыл шешімді талап ететін және халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған мәселелер бойынша мемлекеттік бағдарламамен нығайтылды.

«Білімді ұлт «Сапалы білім беру» ұлттық жобасы туралы айта отырып, бұл құжатты тұтастай, білім беруді дамыту тұжырымдамасымен бірге қарастыру керек. Ерекшелігі – ол нақты және маңызды міндеттерге шоғырланған. Егер 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламамен салыстыратын болсақ, онда іс-шаралар 10 есе аз. Бірақ бұл проблемалар аз шешілетінін білдірмейді. Дәл осы жерде мемлекет қол жеткізуге болатын және ең қажетті негізгі міндеттерге шоғырланады. Әзірлеу барысында ұлттық жоба жұртшылық өкілдерімен, білім беру саласындағы сарапшылармен талқыланып, барлық мүдделі мемлекеттік органдармен пысықталды. Жобаға «Білімді ұлт «Сапалы білім беру» ұлттық жобасының негізгі мақсаттарын шешуге тиіс 5 міндет қойылды.

Айта кету керек, білім өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады. Өйткені, онсыз адам тіпті оқи алмайды, жаза алмайды, санай алмайды, Қарапайым ережелер мен қауіпсіздік техникасын білмейді. Ақылды сауатты адамның өз талантын жүзеге асыруға және ашуға мүмкіндігі көп.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды

2. Васильева Н.В. «Образование сегодня и завтра: пути преодоления кризиса». М.: «Экономика», 2011

3. Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы

ОТАНДЫ ҚОРҒАУ – ҚАСИЕТТІ БОРЫШ

Біздің елімізді қорғау – әрбір азаматтың қасиетті парызы және конституциялық міндеті (Конституцияның 36-бабы) [1]. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштеріндегі қызмет – бұл қоғам жоғары бағалайтын әрбір азаматтың құрметті міндеті, бұл халықтың әскери қызметшілерге, олардың бейбіт еңбегін қорғаушылар ретінде деген сенімі. Сондықтан Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің құрылған күні 1992 жылғы 7 мамыр Отан қорғаушылар күні болып жарияланды! Бұл мереке біздің өмірімізге еніп, әскери борыштың символына айналды және бейбітшілік пен келісімді сақтайтын, Отанды кез-келген қауіптен қорғайтын, өз еліне деген жанқиярлық патриотизм мен сүйіспеншіліктің үлгісі болып табылады.

Азаматтарды шақыру, оны ұйымдастыру жергілікті атқарушы органдарға жүктелген және «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңға сәйкес жүзеге асырылады. Әскерге шақыруды кейінге қалдыруға немесе одан босатуға құқығы жоқ 18 жастан 27 жасқа дейінгі азаматтар шақырылады (Заңның 31-бабы). Әскери қызметке шақырылуға жататын азаматтар жергілікті әскери басқару органының шақыру қағазы бойынша шақыру комиссиясына келуге міндетті. Азаматқа шақыру қағазын жеке өзіне тапсыру мүмкін болмаған жағдайда оның келуін қамтамасыз ету тиісті ішкі істер органына жүктеледі (Заңның 30-бабы). Әскери міндеттерін орындаудан жалтарған адамдарды іздестіруді ішкі істер органдары да жүзеге асырады (Заңның 17-бабының 3-тармағы). Бұл ретте, әскери қызметтен жалтару Қылмыстық кодекстің 387-бабы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады, ол айыппұлдан 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға дейін 1000 АЕК-ке дейінгі жазаны көздейді [2].

35-бап 1-тармаққа сәйкес. әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру азаматтарға аудандық (облыстық маңызы бар қаланың) шақыру комиссиясының шешімі бойынша беріледі [3].

Кейінге қалдыру мынадай негіздер бойынша беріледі:

- 1) отбасылық мән-жайлар бойынша;
- 2) білім беруді жалғастыру үшін;
- 3) денсаулық жағдайы бойынша;
- 4) басқа себептер бойынша.

2. Әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру отбасылық мән-жайлар бойынша беріледі:

1) жақын туыстары немесе Қазақстан Республикасының аумағында олармен бірге тұратын немесе жеке тұратын, заң бойынша аталған отбасы

мүшелерін асырауға міндетті басқа да адамдар болмаған кезде, бөгде көмекке мұқтаж және толық мемлекеттік қамтамасыз етілмейтін отбасы мүшелерін күтумен айналысатын азаматтарға беріледі.

Сырттан көмек пен күтімді қажет ететін отбасы мүшелері:

- әкесі, анасы, жұбайы, сондай-ақ әскерге шақырылушының ата-анасы болмаған кезде, егер олар оның асырауында болса, зейнеткерлік жасқа толған немесе бірінші немесе екінші топтағы мүгедек адамдар болып табылатын атасы мен әжесі;

- бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар немесе он сегіз жасқа толмаған адамдар болып табылатын бауырлар, апа-сіңлілер, ата-анасы болмаған кезде;

- әскерге шақырылушыдан басқа, бірінші немесе екінші топтағы мүгедек болып табылатын немесе он сегіз жасқа толмаған бір және одан да көп баласы бар және оларды жұбайынсыз тәрбиелеп отырған анасы (әкесі);

- өзінің асырауында жасы бойынша еңбекке жарамсыз немесе бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар бір және одан да көп жалғызбасты туыстары (әкесі, анасы, ағасы, әпкесі) бар және оларды жұбайынсыз (зайыбынсыз) асырайтын анасы (әкесі);

- өзінің асырауында бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар екінші адамды асырайтын және әскерге шақырылушыдан басқа, он сегіз жасқа дейінгі бір және одан да көп балаларды тәрбиелейтін ата-аналардың бірі;

- мүгедектігі бар және әскерге шақырылушы жалғыз ер бала болатын отбасы мүшелерінің бірі;

2) өз асырауында бар азаматтарға:

- анасыз тәрбиеленетін бала (балалар);

- ата-анасының қайтыс болуына немесе олардың ата-ана құқықтарынан айырылуына немесе соттың бас бостандығынан айыруға сотталуына байланысты кемінде екі жыл тәрбиесінде және күтімінде болған адамдарды;

3) некеде тұрған және бір және одан да көп баласы бар азаматтарға – мерзімді әскери қызметке шақырудан.

3. Әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру білім беруді жалғастыру үшін беріледі:

1) білім беру ұйымдарында жалпы орта білім алатын азаматтарға оқу кезеңіне;

2) тиісті білім беру ұйымдарында күндізгі оқу формасы бойынша техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі немесе жоғары білім алатын азаматтарға, басқа мемлекеттердің рухани (діни) білім беру ұйымдарында, сондай-ақ жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі білім беруді растайтын құжаттарды ұсыну кезінде бір жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі оқыту туралы құжаттар;

3) жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім алатын азаматтарға оқу кезеңінде беріледі.

Білім алуды жалғастыру үшін әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру қашықтықтан оқытуды қолдана отырып оқитын азаматтарға берілмейді.

4. Денсаулық жағдайы бойынша әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру азаматтарға шақыру комиссиясының шешімімен бір жылға дейінгі мерзімге беріледі.

5. Басқа себептер бойынша әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру:

1) мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында, орта (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта), техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында, мамандандырылған, арнаулы білім беру ұйымдарында, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарында, балаларға арналған қосымша білім беру ұйымдарында, сондай-ақ әдістемелік кабинеттерде, барлық жұмыс кезеңіне;

2) тиісті білімі бар, ауылдық жерде мамандығы бойынша тұрақты жұмыс істейтін дәрігерлерге денсаулық сақтау ұйымдарында жұмыс істеудің барлық кезеңіне;

3) Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе жергілікті өкілді органдардың депутаттық өкілеттіктері мерзіміне;

4) өздеріне қатысты анықтау, алдын ала тергеу немесе қылмыстық істер жүргізілетін адамдарға соттар тиісінше анықтау, тергеу аяқталғанға немесе сот үкімі күшіне енгенге дейін қарайды;

4-1) азаматтық әуе кемелерінің ұшу экипаждарының мүшелеріне, тиісті білімі бар азаматтық авиация инженерлеріне, механиктері мен техниктеріне азаматтық авиация ұйымдарында жұмыс істеудің барлық кезеңіне;

5) тиісті білімі бар Кемелер экипаждарының мүшелеріне су көлігі ұйымдарында жұмыс істеудің барлық кезеңіне;

6) Құқық қорғау органдарының білім беру ұйымдарында бастапқы кәсіптік даярлықтан өтетін адамдарға беріледі.

6. Офицерлік құрамның әскери атағы беріле отырып, запасқа қабылданған азаматтарға отбасылық мән-жайлар бойынша, денсаулық жағдайы бойынша, жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беруді жалғастыру үшін және басқа да себептер бойынша әскери қызметке шақырудан кейінге қалдыру беріледі.

7. Әскери жиындарға шақыруды кейінге қалдыру берілмейді.

8. Азаматтарды жұмылдыру бойынша әскери қызметке шақыру кезінде, соғыс жағдайы кезінде және соғыс уақытында кейінге қалдыру, денсаулық жағдайы бойынша кейінге қалдыруды қоспағанда, тоқтатыла тұрады.

36-бапқа сәйкес бейбіт уақытта әскери қызметке шақырудан азаматтар босатылады:

1) денсаулық жағдайы бойынша әскери қызметке жарамсыз деп танылғандар;

2) жиырма жеті жасқа толғаннан кейін мерзімді әскери қызметке заңды негізде шақырылмаған;

3) әскери қызмет өткеру кезеңінде қызметтік міндеттерін атқару кезінде туыстарының бірі (әкесі, анасы, ағасы немесе әпкесі) қайтыс болған, қайтыс болған немесе оған бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі белгіленген;

4) басқа мемлекетте әскери (балама) қызмет өткергендер;

4-1) «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 51-бабының 9-тармағында көзделген жағдайларды қоспағанда, Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдарында қызмет өткергендер;

5) ғылыми дәрежесі бар;

6) тіркелген діни бірлестіктердің діни қызметшілері.

Тәуелсіздік алған күннен бастап ерлігі үшін Ұлттық ұланның 170-тен астам әскери қызметшісі, оның ішінде 22 қайтыс болған батыр түрлі мемлекеттік наградалармен марапатталды. 40-тан астам әскери қызметші ордендермен марапатталды, ал полковник Қайрат Үмбетовке «Халық қаһарманы» атағы берілді. Бұл біздің қазіргі заманғы кейіпкерлеріміз, олар туралы айтып, өскелең ұрпаққа үлгі қылу керек. Біздің еліміздің азаматтары Отан қорғаушылар өздеріне қауіп төндіріп, олардың қауіпсіздігін, кейде өз өмірлерінің құнын қорғаған кезде, осы ерліктердің барлығын білмейді. Бұл қасиетті мереке жеңімпаздардың даңқты ұрпағымен тығыз байланысты. Жеңіс күні – бүкіл Қазақстан халқының батылдығы мен ұлылығының символы! Соғыс жылдарында майдандарда шамамен 1,8 млн. қазақстандық соғысқан. Жауынгерлік еңбегі үшін жүздеген мың отандастарымыз ордендермен және медальдармен марапатталды. Біздің 500 отандасымыз Кеңес Одағының Батыры атанды, ал төртеуі – Талғат Бегелдинов, Сергей Луганский, Леонид Беда және Иван Павлов – екі мәрте батыр атанды. Шығыстың екі қызы Әлия Молдағұлова мен Мәншүк Мәметова қайтыс болғаннан кейін атанды [4].

Бүгінгі таңда нағыз жауынгер болу, ең алдымен, тәртіпті болу. Бұған қол жеткізу оңай емес, барлық күш-жігерді жинап, қиындықтарды жеңуге ұмтылу, табандылықты қажет етеді. Бұл мақсат асыл және асқақ – Отанды сенімді қорғау, әскери ант талап еткендей, оның жауларының айла-амалдарының жолын кесуге дайын болу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы 08.06.2022 ж. өзгерістер мен толықтыруларымен.

2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. Алматы: Норма-К, 2014. – 240 б.

3. 2012 жылғы 16 ақпандағы «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

4. <https://zhaikpress.kz/ru/news/berech-otchiznu-delo-svyatoe>

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС – МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫҚТАРЫНЫҢ БІРІ

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл мемлекетіміздің мемлекеттік саясатының аса маңызды стратегиялық басымдығының бірі.

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің тұрақты дамуына кедергі болып табылады, адамдардың билікке және мемлекеттің тиімділігіне сенімін төмендетеді, ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді.

Сыбайлас жемқорлық – бұл өте қауіпті әлеуметтік ауру, оны емдемейінше қоғамдағы қандай да бір реформалар туралы ойлауға да болмайды. Ол қоғамға терең еніп, күнделікті құбылысқа айналуы мүмкін. Сыбайлас жемқорлық мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылға нұқсан келтіреді, түрлі ұйымдар мен азаматтар арасындағы ынтымақтастыққа кедергі болады. Қоғамның сыбайлас жемқорлық дәрежесі мен оның азаматтарының материалдық әл-ауқаты арасында өте қатаң кері байланыс бар екендігі айқын. Бұл байланыс өте қарапайым көрінеді: қай мемлекет болмасын сыбайлас жемқорлықпен зақымдалған сайын, оның халқы соғұрлым нашар өмір сүреді.

Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі тиімді тетіктерді құру бағытын мақсатты және кезең-кезеңімен ұстанып келеді.

Қазақстан ТМД елдерінің ішінде бірінші болып сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы әзірлеуге кірісті: 1992 жылғы 17 наурызда Қазақстан Республикасы Президентінің «Қылмыстың ұйымдасқан түрлерімен және сыбайлас жемқорлықпен күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлығы шықты. Бұл күн сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасу тарихында, мемлекетіміздің азаматтарының ой-өрісін өзгертудің бастамасы болды. 1997 жылы Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев елдің 2030 жылға дейінгі дамуын айқындайтын алғашқы ауқымды стратегиялық құжатында, маңызды басымдықтардың бірі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы шешуші және аяусыз күресті белгіледі. 1998 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы», 1999 жылы «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдар қабылданды [1]. 17 жыл бойы қолданыста болған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Бірінші Заңы үнемі жетілдіріліп отырды және ол ұзақ уақыт бойы өзекті болып қала берді. 2014 жылы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа Стратегиясы бекітілді (бүгінгі күні күші жойылды) [1]. Бұл Стратегияның мақсаты сыбайлас жемқорлықтың кез келген

көріністеріне «нөлдік» төзімділік атмосферасын құру арқылы бүкіл қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа тарту болды. 2015 жылы қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңы алдыңғы Заңның құқық қолдану практикасының үздік тәжірибесін өзіне сіңірді [2].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) Сарапшылары Ұлт Жоспары шеңберінде іске асырылған шараларды жоғары бағалады, ол «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы», «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы», «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңдарды, Әдеп кодексін және басқаларын қабылдауы. 2015 жылы ЭЫДҰ сарапшыларының Қазақстандағы парасаттылық жүйелеріне «Integrity Scan» зерттеуін жүргізу бойынша жұмыс басталды, бұл ЭЫДҰ-ның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиісті басқару және күрес саласындағы көптеген стандарттарына көзқарас тұрғысынан елге шолу жасауды көздейтін жаңа бастама болды.

ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің парасаттылық департаменті Сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетаным мен құқықтық сананы қалыптастыру, әдептілік пен сатылмаушылықты дамыту, сондай-ақ жобаларды үйлестіру жөніндегі міндеттерді іске асыруда. Тұтастай алғанда «парасаттылық» термині «нөлдік» төзімділікті білдіреді. Сондықтан парасаттылық терең мағынаға ие, ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ғана емес, сонымен бірге жаңа ойлау мәдениетін тәрбиелеуді және оны кеңейтуді де қамтиды.

Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда азаматтық қоғам белсенділігінің артуы байқалады. Арнайы мониторингтік топтар қызмет атқаруда, олар Бірінші сыбайлас жемқорлыққа қарсы медиа орталық, «Жанару» қоғамдық бірлестігі, «Қазақстандағы парламентаризмді дамыту қоры» ҚҚ, «Аманат» партиясының жастар қанаты, парасаттылық мәдениеті бойынша дәріскерлер пулы. Өзгерістер драйвері ретінде «Адалдық алаңы» жобасы әрекет етеді, оның шеңберінде жобалық менеджмент негізінде Protecting business and investments, «Адал жол», «Саналы ұрпақ» сияқты бастамалар іске асырылуда. Жоба тұрмыстық сыбайлас жемқорлықты жоюға және түрлі салалардағы сыбайлас жемқорлық қатерін болдырмауға бағытталған.

Осылайша, Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, ең алдымен, елді дамытуға және халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың аса маңызды стратегиялық басымдығы ретінде танылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы №416 – V ҚРЗ
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410 –V ҚРЗ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заңы

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ ЖӘНЕ ЖАЛҒАН ТЕРРОРИЗМ

Қазіргі әлемде елдің ұлттық қауіпсіздігіне нақты қауіп төнідіріп тұрған – экстремизм мен терроризм. Олар қазіргі заманның ең қауіпті және өткір мәселелерінің бірі. Қазір олар жеке құбылыстардан тұратын жүйелік проблемаға айналды.

Бүгінгі таңда діни экстремизм мен терроризм әлемнің көптеген мемлекеттерінің аумақтық тұтастығы мен конституциялық құрылғыларын құлатуға бағытталған. Тіпті ең дамыған мемлекеттер де экстремистер мен террористердің шабуылына ұшырайды. Бұл ең алдымен мемлекет дамуына нұқсан келтіреді және қоғам өмірін тұрақсыздандырады.

Бұл құбылыстардың салдары жаппай адам шығынына әкеледі, рухани және мәдени құндылықтарды бұзады. Олар ұлттық және әлеуметтік топтар арасында сенімсіздік пен жеккөрушілік тудырады. Экстремизм мен терроризм – жанжалға ешқандай қатысы жоқ жазықсыз адамдар құрбан болатын қылмыстық зорлық-зомбылық түрлеріне жатады.

Діни экстремизм – бұл адамның өзге наным-сенімдерді, әдет-ғұрыптар мен құндылықтарды мойындамауды тудыратын қандай да бір нанымдар мен идеяларды радикалды дәрежеде ұстануы екенін атап өткен жөн.

Егер бұл термин туралы заңнамалық деңгейде айтатын болсақ, онда «**Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы**» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 1-тармағына сәйкес ***діни экстремизм*** деп діни өшпенділікті немесе алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы [1].

Діни экстремизм тар мағынасында діндегі шектен шыққан көзқарастар мен әрекеттерге берілгендік. Мұндай экстремизмнің негізін демагогиямен байланысқан зорлық, агрессия және шектен шыққан қаталдық құрайды.

Кең мағынасында бұл ұғым мемлекеттік құрылысты күштеп өзгерту немесе билікті басып алу, мемлекеттің егемендігі мен аумақтық тұтастығын бұзуға бағытталған діни мотивацияланған немесе діни безендірілген әрекет және осы мақсатта діни алауыздық пен өшпенділікті қоздыру.

Діни экстремизмге шектен тыс фанатизм тән. Фанатизм әрқашан кез-келген экстремизмнің бүлдіргіш негізі болды, ал бірінші кезекте ол – діни. Экстремистер тек фанаттар ғана емес, керісінше, экстремистердің көшбасшылары – тек пайдақорлық мақсаттарға әуестенетін принципсіз

прагматиктер екенін ескеру керек. Мұндағы идеология тек саясаттың құралы болып табылады. Экстремистік әрекеттердің өзін көпшілік арасында фанаттар жасайды. Діни фанаттар – экстремизмнің негізгі құралы, ең қорқыныштысы, өйткені фанатик ешкімнен де, ештеңеден де қорықпайды, өлімнен қорықпайды, тек жоғары мақсат үшін өлтіреді. Экстремистік ұйымдардың көшбасшылары адамдардың көпшілігіне психологиялық әсер ету әдістерін ептілікпен қолдана отырып, діни фанатизмнің жағымсыз жақтарын өз мақсаттарына жету үшін пайдаланатынын айта кету керек.

Экстремистік қызметке қарсы іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері, экстремистік қызметті жүзеге асыру үшін жауапкершілік **«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы»** Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған. Қазақстан Республикасының аумағында мақсаттары немесе әрекеттері экстремизмді жүзеге асыруға бағытталған ұйымдарды құруға және олардың қызметіне тыйым салынады.

Бүгінгі таңда елімізде «Әл-Каида», «Өзбекстанның ислам қозғалысы», «Шығыс Түркістан ислам партиясы», «Күрд халық конгресі», «Асбат-әл-Ансар», «Мұсылман бауырлар», «Талибан», «Боз Гурд», «Орталық Азия моджахедтер жамағат», «Лашқар-е Тайиба», «Әлеуметтік реформалар қоғамы», «Шығыс Түркістанды азат ету ұйымы», «АУМ Синрикё» және «Хизбут-Тахрир» қозғалыстары сияқты экстремистік және террористік ұйымдардың қызметіне ресми тыйым салынған.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес олардың **экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты қызметіне** тыйым салу немесе тарату туралы заңды күшіне енген сот шешімі бола тұра, қоғамдық немесе діни бірлестіктің қызметін ұйымдастырғаны үшін шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге бес жыл мерзімге шығарып жібере отырып, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бес жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, 6000 есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады; **экстремистік топ құрғаны үшін**, сол сияқты оны басқарғаны үшін мүлкі тәркіленіп, 10 жылдан 17 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, ал экстремистік топтың қызметіне немесе ол жасаған қылмыстарға қатысқаны үшін мүлкі тәркіленіп, 8 жылдан 12 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

«Терроризмге қарсы күрес туралы» ҚР Заңының 1-бабының 1-тармағына сәйкес, терроризм – бұл қоғамдық қауіпсіздікке нұқсан келтіру, халықты қорқыту, ықпал ету мақсатында не мемлекеттік, не қоғам қайраткерлерінің қызметін тоқтату мақсатында, не осындай қызметі үшін кек алу мақсатында Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың шешімдер қабылдамауы мақсатында жеке тұлғалардың немесе ұйымдардың қатынастарында құқыққа қарсы қылмыстық жазаланатын әрекет немесе оны жасау қаупі [3].

Терроризм – экстремизмнің ең шекті көрінісі. Бұл зорлық-зомбылықтың ерекше қатыгез, қорқынышты формалары мен әдістері арқылы саяси мақсаттарға жетуге бағытталған іс-әрекетті білдіреді.

Терроризм актісі, яғни жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза табуы, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де әрекеттер жасау, егер бұл әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған әрекеттерді дәл сол мақсаттарда жасау қатерін төндіру, – *Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып, немесе онсыз мүлкі тәркіленіп, 6 жылдан 20 жылға дейінгі мерзімге не өмір бойы бас бостандығынан айыруға жазаланады.*

Бұл ретте, терроризм актісін дайындауға қатысатын адам, егер ол мемлекеттік органдарға дер кезінде ескертуімен немесе өзге тәсілмен терроризм актісін болғызбауға ықпал етсе және егер оның әрекеттерінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Жалған терроризм – жасалған қылмыс үшін ҚР Қылмыстық кодекстің 273-бабымен жауапкершілік қарастырылған. Бұл қоғамға қауіп төндіретін және оның қауіпсіздігіне қол сұғатын фактор. Бұл құқыққа қайшы әрекеттер бірінші кезекте азаматтардың тыныштығын бұзады және құқық қорғау, Өзге де шұғыл арнаулы қызметтерді олардың күнделікті қызметінен алшақтатады, сондай-ақ қоғамдық демалыс және көлік объектілерінің қалыпты жұмыс істеуін бұзады, ал экономикалық мүдделер кінәлі адамнан өндіріп алу үшін залал ретінде іске асырылады. Барлық тартылған арнаулы қызметтердің шығуы азаматтық талап ретінде қойылады. Қылмыстық кодекстің 273-бабы бойынша жаза күшейтілді және 5 жылға дейін бас бостандығынан айыруды, 14 жастан бастап қылмыстық жауапкершілікті көздейді.

Діни экстремизмнің пайда болуы, таралуы, қарсы тұруы және алдын-алу үшін жауапкершілік үкіметке де, жалпы қоғамға да жүктеледі. Діни бағыттағы радикалды тенденцияларға қарсы тұру білім беру саласындағы экстремистік доктриналар мен ілімдердің (рухани оқу орындары, университеттік кафедралар, бұқаралық ақпарат құралдары, мешіттер, жарияланымдар) беделін түсіру арқылы кеңістік зияткерлік деңгейде өтуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі. – Алматы: Норма-К, 2014. – 240 б.
2. «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» 1999 жылғы 13 шілдедегі ҚР Заңы № 416-І.
3. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы.

ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУ

Соңғы екі онжылдықта әлемдегі еңбек қатынастары үлкен өзгерістерге ұшырады. Ұйымдастырылған жұмыс үнемі өсіп келе жатқан жаһандық экономикадағы үлкен проблемаларға тап болады. Әлеуметтік аспектілер жөніндегі дүниежүзілік комиссия жаһандану барлығына және әрқайсысына әсер ететін терең қайта құру процесін жеделдететінін айтады. Стандартты еңбек қатынастары өз позицияларын жоғалтуда.

Әлемде болып жатқан өзгерістер еңбек қатынастарының жаңа формаларының пайда болуына ықпал етті. Еңбек нарығындағы қатынастардың икемділігінің артуына қарамастан, жалпы алғанда, жоғарыда аталған аспектілер еңбек қатынастарының тұрақтылығына теріс әсер етті. Осыған байланысты, 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексі қазіргі заманғы экономиканың жаңа шындықтарын да, бұрынғы заңнаманың қолданылу тәжірибесін де көздеді [1]. Осы Кодекстің ережелері еңбек қатынастарының барлық аспектілеріне өзгерістер енгізді.

Тұтастай алғанда, еңбек нарығын реттеу – бұл еңбек ұсынысы мен сұранысына әсер ету үшін қолданылатын арнайы шаралар жүйесі, бұл ретте әлеуметтік кепілдіктер, жалақы, жұмыс аптасы мен ауысымның ұзақтығы, демалыстарды белгілеу тәртібі және т.б. еңбек нарығында еңбек нарығын реттеуге ықпал ететін нақты бәсекелестікке жатпайтын факторлар бар. Мұндай факторларға мыналар жатады:

– еңбек нарығын реттейтін іргелі субъект ретінде әрекет ететін мемлекет заңнама арқылы еңбек ақысының ең төменгі рұқсат етілген деңгейін белгілеп, мақсатты әлеуметтік саясат жүргізіп, халықтың кірістерін индекстеуді жүзеге асырады;

– еңбек нарығындағы ұсынысты шектеу шараларын қолдана отырып, жалақының өсуіне айтарлықтай әсер ететін кәсіподақтар;

– еңбек нарығындағы ұсыныс пен сұраныс бөлігінде жағдай өзгерген кезде оның өсуінен бас тарта отырып, оның тұрақтылығы бөлігінде жалақыға әсер ететін ірі корпорациялар мен компаниялар.

Осылайша, еңбек нарығы 3 негізгі деңгейде реттеледі: мемлекет, кәсіподақтар, ірі фирмалар. Мемлекет жаһандық экономиканың өзгеріп отыратын талаптарын қанағаттандыру кезінде кәсіпорындар үшін қажетті икемділік пен қызметкерлер үшін қажетті кепілдіктер арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік беретін қажетті заңнаманы құру мәселелерінде түйінді рөлге ие.

Әлемде болып жатқан жаһандық экономикалық өзгерістер сөзсіз жалдамалы еңбек саласындағы қатынастарды реттеуге бағытталған құқықтық тетікті жаңартуды, сондай-ақ нормативтік және шарттық реттеу арақатынасындағы елеулі өзгерістерді көздейтін Қазақстанның еңбек заңнамалық базасын жаңғырту туралы мәселелер қоятыны сөзсіз. Осылайша, еңбек қатынастарының табиғаты мен ерекшеліктерін түсінуге жан-жақты қарау керек, өйткені қазіргі еңбек қатынастары – бұл ынтымақтастық пен еңбек бөлінісі нәтижесінде пайда болған еңбек қызметі процесінде субъектілердің барлық спектрінің өзара байланысы мен өзара әрекеттесуі, олардың негізгі бағыты еңбек өмірінің жоғары деңгейі мен сапасын қамтамасыз етуге бағытталған, тек жеке адам ғана емес, сонымен бірге жалпы ұлттық қоғам және мемлекеттің реттеуші функциясының көмегімен жүзеге асырылады.

Жалпы алғанда, еңбек қатынастары кешенді сипатқа ие және еңбек қатынастарынан басқа, саяси, экономикалық, моральдық, құқықтық, мәдени, әлеуметтік-қамсыздандыру және басқа қатынастарды қамтиды. Демек, еңбек қатынастарын реттеу тетігі еңбек нарығының осы маңызды аспектісінің жұмыс істеуін анықтайтын құқықтық, экономикалық, психологиялық және әлеуметтік факторлардың барлық кешенін қамтуы керек. Әлемнің бірде-бір еліндегі мемлекет осы қатынастарды реттеуге бағытталған әрекеттерден бас тартпайды, өйткені:

- олар қоғам өмірінің ең маңызды саласы, «жеке адамның да, жалпы қоғамның да өмір сүруінің негізгі шарттарының бірі, кез-келген ұйымның өміршендігінің негізгі факторы» ретінде әрекет етеді;

- еңбек қатынастары кез – келген нарықтық экономиканың маңызды саласы болып табылады, онда елдегі жалпы экономикалық теңгерімсіздікке әкелуі мүмкін нарықтың жетілмегендігі айқын көрінеді. Шынында да стихиялық реттелмейтін еңбек нарығы жұмыс орындары үшін бәсекелестіктен халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарын ығыстыруы мүмкін: экономиканың жекелеген кәсіптері мен тұтас салалары нарықта сұранысқа ие болмауы мүмкін, басқаша айтқанда, олар пайда табуды тоқтатады және сәйкесінше нарықтық экономикадан шеттетіледі. Еңбек қатынастарын мемлекеттік реттеу жеткіліксіз немесе сапасыз болған жағдайда нарықтық теңгерімсіздік және әлеуметтік катаклизмдердің пайда болуына әкелетін элемент пайда болады;

- әрбір жеке қызметкердің және тұтас ұжымдардың әлеуметтік жағдайы еңбек қатынастарын мемлекеттік реттеудің тиімділігі мен жүйелілігіне толығымен байланысты;

- мемлекеттегі саяси жағдай мен әлеуметтік, экономикалық тұрақтылық еңбек қатынастарын мемлекеттік реттеудің сапасы мен тиімділігіне де байланысты;

- еңбек қатынастарын мемлекеттік реттеудің тиімділігі мен жүйелілігіне бүкіл қоғамның саяси, экономикалық және қаржылық тұрақтылығы тығыз байланысты.

Еңбек нарығын мемлекеттік реттеу көп қырлы тәсілдер мен құралдарды қолдана отырып, әлеуметтік және экономикалық процестерге араласуға бағытталған мемлекеттік органдар қызметінің ерекше саласын білдіреді. Мемлекеттік реттеу елдің жұмыс істейтін халқын жұмыспен қамтудың қол жеткізілетін деңгейіне қатысты әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың ұтымды теңгерімін алуға, кәсіптік даярлық деңгейінің атқаратын жұмыс орындарына сәйкестігіне, туындайтын жұмыссыздық проблемаларын шешуге және т.б. бағытталған.

Заңнамалық деңгейде еңбек қатынастарын мемлекеттік реттеудің негізгі нысандарына мыналар жатады:

- ҚР Конституциясында жарияланған жұмысшылар мен олардың ұйымдарының негізгі құқықтары;
- жалдамалы қызметкерлер мен жұмыс берушілердің өзара қарым-қатынасын, оның ішінде туындайтын жанжалдарды реттеу тәртібі бөлігінде реттейтін заңнама;
- еңбекті қорғау мәселелерін реттейтін заңнама;
- кәсіподақтардың қызметін реттейтін заңнама және т.б.

Еңбек нарығын құқықтық реттеудің конституциялық негіздері Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңында көрініс тапты [2]. Халықты жұмыспен қамтуға қатысты нормативтік актілерде оларға қол жеткізудің мақсаттары мен құралдары, жұмыспен қамту саясатының қағидаттары мен бағыттары, жұмыспен қамту қызметтерінің қызметін реттейтін негіздер бекітіледі, бұл сөзсіз негізделген, өйткені лайықты еңбектің бірінші міндеті – жұмыс орындарын құру.

Қазақстанның еңбек нарығындағы еңбек қатынастарын реттеу процесінде халықаралық еңбекті реттеу нормалары, мемлекеттердің халықаралық шарттары және арнайы нормативтік актілер маңызды рөл атқарады. Халықаралық еңбекті реттеу деп халықаралық актілер мен келісімдерде көрсетілген еңбекті құқықтық реттеу стандарттарының жүйесі түсініледі.

Көптеген елдердің жалпыланған тәжірибесін ескере отырып жасалған актілерде еңбек қатынастары субъектілерінің іргелі принциптері мен құқықтары, объективтілігі мен тиімділігі ұлттық деңгейде қамтамасыз етілетін еңбек-құқықтық әмбебап нормалар бекітілген. Еңбекті халықаралық реттеуді жүзеге асыру мемлекетаралық ынтымақтастықтың барлық деңгейлерінде (бұл екіжақты, өңірлік, жалпыәлемдік деңгейге қатысты) жүргізіледі.

Әлемде бірнеше нормативтік актілер бар, олардың арасында, атап айтқанда, БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылы қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы оқшау тұр. [3]. Ол басқа құқықтармен қатар еңбек ету құқығын, әділ және қолайлы еңбек жағдайларын, жұмыс таңдау еркіндігін, ықтимал жұмыссыздықтан қорғауды, тең жұмыс үшін тең ақы төлеуді және басқа да бірқатар құқықтарды жариялады.

Біріккен Ұлттар Ұйымының мамандандырылған мекемесінің Халықаралық еңбек ұйымының құқықтық актілері кеңінен танымал болды. Көрсетілген актілер конвенциялар не ұсынымдар түрінде қабылданады. Өз мәні бойынша

ұсынымдар ратификациялауды қажет етпейді және әр елдің тиісті Заңын қабылдау арқылы іске асырылады.

Көрсетілген актілер конвенциялар не ұсынымдар түрінде қабылданады. Өз мәні бойынша ұсынымдар бекітуді қажет етпейді және әр елдің тиісті Заңын қабылдау арқылы іске асырылады.

Осылайша, Қазақстанда еңбек қатынастарын дамытудың қазіргі серпіні бүгінгі күнге дейін әлемдік үрдістерді ескере отырып, еңбек заңнамасын жаңғыртуға, яғни еңбек шартының икемді нысандарын іске асыруға, әлеуметтік әріптестік деңгейінде еңбек мәселелерінің көпшілігін шешуге және т.б. баса назар аудара отырып, әлі де мүмкіндік бермейді. Қазіргі кезеңде Қазақстанда еңбек құқығы әдісінде еңбек саласындағы қатынастарды ұжымдық-шарттық және жеке-шарттық реттеудің оңтайлы арақатынасы басым болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы Еңбек кодексі № 414-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>

2. Қазақстан Республикасының «Халықты жұмыспен қамту туралы» 2016 жылғы 6 сәкірдегі Заңы № 482-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482>

3. Біріккен Ұлттыр Ұйымының Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (*Біріккен Ұлттыр Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған №217А (III)*) https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

ҚАРЖЫ ПИРАМИДАСЫ, АЛАЯҚТЫҚ, ИНТЕРНЕТ-АЛАЯҚТЫҚ

Қаржылық сауаттылық деп мынадай компоненттердің жиынтығы түсініледі: қаржы қызметтері мен құралдарын пайдалана білу; өз қаржы ресурстарын басқара білу; халықтың қаржы жүйесі, оның жұмыс принциптері және қаржы қызметтері саласындағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы хабардар болу деңгейі.

Осылайша, халықтың қаржылық сауаттылығының жоғары деңгейі азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыруға, ел экономикасына жеке инвесторлар қаражатының түсуіне, қаржы нарығындағы бәсекелестікті дамытуға, қаржылық тұрақтылықты нығайтуға және халықтың әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді.

Қаржы пирамидаларын қамтитын алғашқы алаяқтық схемалардың бірі Миссисипи, Панама және 18-19 ғасырларда жұмыс істеген Оңтүстік теңіздері компаниясының қатысуымен болды. Алайда оларда саналы түрде енгізілген пирамидалық құрылымдық схемалар әлі болған жоқ. Алайда, «пирамида» термині кейінірек, 20 ғасырдың ортасында, құрылтайшылар шыңында тұрған конус қағидаты бойынша ұйымдастырылған көп деңгейлі схемалар құрылып және әрбір жаңа кезең көбірек әкелген кезде пайда болды. Инвесторлар алдындағы міндеттемелерін өз ақшасымен төлейтін инвесторлар бір саты жоғары тұрды.

Алаяқтық немесе кәззәптық – біреудің мүлкін ұрлау немесе алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы басқа біреудің мүлкіне құқық алу. Онымен айналысатын адам алаяқ деп аталады. Бұл жағдайда алдау шындықты саналы түрде бұрмалау (белсенді алдау) және ақиқат туралы үнсіздік (сылбыр алдау) деп түсініледі. Екі жағдайда да алданған жәбірленуші өз мүлкін алаяққа береді. [1].

Алаяқтық алдаудың формасы өте алуан түрлі. Алдау ауызша немесе жазбаша хабарлама түрінде жасалуы немесе қандай да бір іс-әрекеттер жасаудан тұруы мүмкін: мәміле нысанасын бұрмалау, карта ойнау кезінде шулерлік тәсілдерді қолдану немесе «оймаққа» салу, есептелген ақша сомасын жалған затпен («куыршақпен»), таразыдан жеу және сол сияқтылармен алмастыру. Көб жағдайда алдау әрекеті сөзбен үйлестіріледі.

Ал өз кезегінде алдау екі формада көрінеді: белсенді және сылбыр.

Белсенді алдау – бұл адамға белгілі бір фактілер, оқиғалар туралы бұрмалайтын жалған ақпарат беру.

Сылбыр алдау – шындық туралы үнсіздік, жәбірленушіге кінәлінің хабарлауға міндетті фактілері немесе жағдайлары туралы мәлімет бермеу.

Сенімді теріс пайдалану алаяқтықтың тәуелсіз әдісі ретінде әрекет етуі мүмкін (мысалы, несие алу кезінде борышкер қайтарғысы келмейтін), бірақ көбінесе алдаумен ұштасады. Алаяқтардың көпшілігі қызметтің әртүрлі салаларында, соның ішінде психологияда, экономикада, құқықтың әртүрлі салаларында, ақпараттық технологияларда терең білімге ие. Көбінесе мемлекеттік органдар мен құқық қорғау органдарының жұмыс тәртібі мен әдістері туралы жақсы біледі.

Алаяқтықтың көзі тек мүлік қана емес, сонымен қатар мүліктік құқықтар да болуы мүмкін. Тауарларды сатып алу, соның ішінде ақшаны алу құқығын беретін құжаттар тауарлар тауарлардың аналогы және белгілі бір құн тасымалдаушылары болып табылатын жағдайларда алаяқтық объектісі болуы мүмкін.

Сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізу тәжірибесінде алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушыларға белгілі бір заңды әрекеттер мен қылмыс заттарына құқық беретін құжаттарды, мөртабандарды, мөрлерді, бланкілерді және басқа құжаттарды қолдан жасау арқылы жасалады.

Алаяқтық, яғни бөтеннің мүлкін ұрлау немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану арқылы бөтеннің мүлкіне құқық алу бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге мүлкі тәркіленіп, бас бостандығынан айыруға жазаланады. [2].

Интернет алаяқтық ұғымы. Интернет алаяқтық – бұл экономика саласында жасалған және меншікке қарсы бағытталған қылмыс. Алаяқтық дегеніміз – сенімге қиянат жасау немесе алдау арқылы басқа біреудің мүлкін ұрлау немесе басқа біреудің мүлкіне құқық алу. Бұл жағдайда алдау шындықты саналы түрде бұрмалауды да, ол туралы қасақана үнсіздікті де білдіреді.

Бұл интернетті қолдану арқылы жасалатын алаяқтықтың бір түрі. Ол құрбандардан ақша мен мүлікті бопсалау мақсатында ақпаратты жасыруды немесе дұрыс емес ақпарат беруді қамтуы мүмкін. Ұялы телефонның, смартфонның, компьютердің немесе планшеттің көмегімен зиянкес жәбірленушілерге оңай сенеді, белгілі бір қызметтер мен мүмкіндіктерді ұсынады, азаматтардан алаяқтық жолмен ақша алады және бопсалаумен айналысады.

Киберқылмыскерлер интернетте алдаудың барлық жаңа түрлері мен схемаларын ойлап табады. Алаяқтардың қулықтарына қалай түспеуге болады.

Азаматтар мен қаржыгерлерді қырағылыққа және ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің қаржылық сауаттылығын арттыруға шақырады. Банк менеджерлері алдымен Клиентке қоңырау шалмайды. Сондықтан, егер сіздің шотыңыздағы түсініксіз транзакцияларды бұғаттау үшін сізге қоңырау шалып, СМС-тен код сұралса, телефонмен сөйлесуді аяқтап, қызмет көрсететін банкке хабарласыңыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Большая российская энциклопедия [в 35 т.] гл. ред. Ю. С. 2.Осипов. – М. Большая российская энциклопедия, 2004-2017.
2. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жыл 3 шілде № 226-V

ЖЫНЫСТЫҚ ТИІСПЕУШІЛІКТІ ҚОРҒАУ: ЕРТЕ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ

Жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығы жеке тұлғаның конституциялық-құқықтық мәртебесінің құрамдас бөлігі болып табылады, ол Қазақстан Республикасының Конституциясымен белгіленеді, қорғалады және кепілдендіріледі [1]. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес – Балалық шақ мемлекет мойындайтын және қорғайтын негізгі құндылықтардың бірі бола отырып, мемлекеттің қорғауында болады.

Осыған байланысты, 2022 жылғы 1 қыркүйекте ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында кәмелетке толмағандардың, әсіресе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған адамдардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жұмысты күшейтуді тапсырды.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңнан баланың жеке басына қол сұғылмаушылығы, оны физикалық зорлық-зомбылықтан және жыныстық сипаттағы әрекеттерден қорғауды мемлекет қамтамасыз ететіні шығады. Сондықтан кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілікті қорғау әрқашан мемлекеттік және әсіресе құқық қорғау органдары жұмысының басым бағыттарының қатарында болды және болып қала береді.

Кәмелетке толмағандарды қылмыстық-құқықтық қорғау өскелең ұрпақты қорғаудың басым бағыты болып табылады. Балаларға қатысты кез-келген зорлық-зомбылықтың жолын кесу өте қатал болуы керек, бұл 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген жаңа Қылмыстық кодексте жыныстық тиісуге қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік шараларының қатаңдатылуымен де дәлелденеді [2]. Сонымен қатар, осындай қылмыстарды жасырған адамдардың, оның ішінде білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау ұйымдарының қызметкерлерінің зорлық-зомбылық және ерте жүктілік фактілері туралы хабарламағаны үшін қылмыстық жауаптылығы енгізілді. Сондай-ақ, осындай әрекеттер үшін жазасын өтегендер үшін әкімшілік қадағалау мерзімі ұзартылды. 2021 жылғы 1 қаңтардан бастап Бас прокуратура кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық зомбылық қылмыстары туралы істерді тергеуге ерекше қадағалау тетігін енгізді.

Айта кету керек, соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың өсуі қоғамның ең маңызды мәселелерінің бірі болып табылады, жаһандық сипатқа ие, өйткені оның құрбандары жәбірленушілердің

ең осал санаты болып табылады. Жыныстық (сексуалдық) қылмыстар – қылмыстық – құқықтық қорғаудың нақты объектісіне – адамның жыныстық еркіндігі мен жыныстық тиіспеушілігіне бағытталған түрлерінің бірі.

Жыныстық тиіспеушілік туралы айтқанда, олар кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігін, олардың қалыпты жыныстық сау дамуын, қалыпты физикалық және моральдық-адамгершілік дамуын білдіреді, бұл тек кәмелетке толмағандардың құқығын білдіреді.

Заң әдебиеттерінде «жыныстық тиімпеушілік» ұғымы «басқа адаммен оның келісімінсіз және оның еркіне қарсы жыныстық қатынасқа түсуге заңмен қамтамасыз етілген тыйым» деп түсіндіріледі. Кәмелетке толмағандардың қалыпты жыныстық дамуы мыналарды қамтиды: адамның жыныстық жүйесінің дұрыс физикалық дамуы; оның жыныстық қатынастар саласындағы моральдық (белгілі бір қоғамның моральдық тұрғысынан) көзқарастарын қалыптастыру; бұл даму мен қалыптасу жүріп жатқан қоғам құрған жағдайлар. Жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық бостандыққа қарсы қылмыстар жыныстық сипаттағы азғындық, жезөкшелік пен порнографияға, педофилдік әрекеттерге, инцесттік әрекеттерге қатысы бар түрлерге бөлінеді. Бұл қылмыстар әрдайым зорлық – зомбылықпен қатар жүрмейтіндіктен, жыныстық зорлық-зомбылық сияқты заңсыз әрекеттер туралы айту орынды болар еді. Бұл қылмыстарды жасауға ықпал ететін себептерді отбасы институтының әлсіреуі, моральдық-адамгершілік деңгейінің төмендеуі; профилактикалық жұмыстың жеткіліксіз деңгейі; порнография мен зорлық-зомбылықты насихаттайтын интернет-сайттардың теріс әсері; алкогольдік ішімдіктер мен азғындық мінез-құлыққа байланысты жәбірленушілердің мінез-құлқының арандатуы деп атауға болады.

Бұл санаттағы қылмыстарды ашу қиын, өйткені олар әдетте куәгерлерсіз жасалады, ал жәбірленушілер ұят, қорқыныш немесе жастықтарына байланысты олар туралы ұзақ уақыттан кейін хабарлайды. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар бойынша статистиканы жүргізудің қиындығы ата-аналар мен балалардың жыныстық қылмыстар үшін жауапкершіліктен құтылу тәсілі ретінде мұндай қылмыстарды жиі ерте некеге тұру арқылы жасыратындығына байланысты. Мысалы, шалғай елді мекенде бірге тұратын зардап шеккен қыздың туыстары жүкті бала үшін жауапкершіліктен ақшалай сыйақы немесе моральдық принциптер болсын, белгілі бір пайда табуға тырысқанда, құқық қорғау органдарына өтініштер мүлде түспейді, демек, ресми статистикада көрсетілмейді.

Жасөспірім кезінде тұрмысқа шыққан әйелдер мен қыздардың білімі төмен, тұрмысқа шықпаған жасөспірімдер мен ересек әйелдерге қарағанда үйдегі және экономикалық мүмкіндіктері аз және қозғалу мүмкіндігі шектеулі. Олар әдетте қоғамнан оқшауланған және олардың денсаулығы мен әл-ауқатына зиян келтіретін жағдайларды шешуге, соның ішінде қанша бала және қашан болу керектігі туралы шешім қабылдауға білімі мен дағдылары жоқ. Яғни, бала мұндай нәзік жаста өзінен жасы үлкен «тандаулысына» және оның туыстарына қызмет еткісі келе ме деп сұрамады. Неге, өйткені бұл осылай болуы тиіс, демек, бәрі дұрыс!

Тағы да қалыптаспаған баланың бала табуы денсаулыққа, тіпті өмірге үлкен қауіп төндіретінін еске салу қажет пе? Ерте жүктіліктің бұзылған психикасы туралы тіпті айтуға да болмайды... Жалпы, заң және оны бұзғаны үшін жауапкершілік жай ғана ойлап табылған жоқ. Әдетте, нақты не болып жатқанының тек дәрігер-гинекологтар ғана біледі. Мектеп оқушыларын босандырып алатын да солар, бірінші үйлену түнінен кейін жарақат алған жас қалыңдықтар да соларға келеді.

Ал, жыныстық бостандық пен жыныстық тиіспеушілік жеке тұлғаның конституциялық-құқықтық мәртебесінің құрамдас бөлігі болып табылады және Қазақстан Конституциясымен кепілдендіріледі.

Сонымен қатар, қылмыскерлер балаларды әртүрлі әсер ету тәсілдерін, соның ішінде бопсалауды қолдана отырып, не болғанын жасыруға мәжбүр етеді. Көптеген жағдайларда кәмелетке толмаған жәбірленушінің заңды өкілдері балаға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық фактісін жария еткісі келмей, полицияға жүгінуден бас тартады. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың жоғары кідірісі, сондай-ақ хабар-ошарсыз кеткен және іздеуде жүрген балалар сияқты криминологиялық көрсеткішпен жанама түрде көрсетіледі. Біздің қоғамдағы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыспен күресу сияқты маңызды мәселе. Өкінішке орай, жәбірленушінің жынысына немесе жасына қарамастан, отбасы мүшелеріне зорлық-зомбылық жасаудың көптеген фактілері үнсіз қалады. Зардап шеккендер бұл туралы ешкімге айтпайды, тіпті айтуға тырысса да, іс сотқа сирек келеді. Сонымен қатар, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары жыныстық зорлық-зомбылық құрбандары сияқты жиі «өзі кінәлі» деген белгімен таңбаланады. «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық» термині әйелдерге физикалық, жыныстық немесе психологиялық зиян келтіретін немесе азап шегуі мүмкін жыныстық белгі негізінде жасалған кез келген зорлық-зомбылықты, қоғамдық немесе жеке өмірде болсын, мәжбүрлеу немесе ерікті түрде бас бостандығынан айыру сондай-ақ мұндай әрекеттерді жасау қаупін білдіреді.

Қазақстан үшін әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесі жаңаларының қатарына жататынына қарамастан, оны талқылаудың біраз тарихы бар. Осы проблема тікелей немесе жанама түрде рефлекстелген қолданыстағы көздерді Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі, ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, жалпы зорлық-зомбылық және әйелдерге қатысты жасалған зорлық-зомбылық сияқты құжаттарда шартты түрде үш түрге бөлуге болатын, заңнамалық реттеу саласы ретінде түсіндіріледі [3].

Отбасындағы қарым-қатынас ұзақ уақыт бойы құқықтық реттеуге қиын болатын сала ретінде танылды. Шынында да, зардап шеккендер көбінесе қылмыстық ықпал ету шараларын қолданумен байланысты көмек сұрағысы келмейді, кейде ол мүмкін болмайды. Дәстүр бойынша полицияда да, соттарда да отбасында туындайтын мәселелерге әлі де ерекше көзқарас бар. Бұрынғы да, жаңа Қылмыстық кодексте де отбасында, туыстық қатынастағы адамдар

жасаған қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін арнайы баптар жоқ, ал бұқаралық санадағы әйел әлі күнге дейін жанжал мен зорлық-зомбылықты тудырғаны үшін кінәлі деп саналады. Бұл көзқарастың салдары әйелдерге қарсы отбасылық зорлық зомбылықтың күшеюі болды. Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа отбасында, теледидарда, қоғамда төселеді: адамдар өз мақсаттарына жету үшін зорлық-зомбылықты қолдануды үйренеді. Физикалық шабуыл немесе психологиялық қауіп арқылы олар басқалар өз қажеттіліктеріне қызмет етуге мәжбүр болатын жағдай жасайды.

Ер адамдар зорлық-зомбылықты әйелдер мен балаларды бақылау үшін жиі пайдаланады және осылайша өз мінез-құлқынан пайда көреді. Зорлық-зомбылық арқылы ер адам әйелдің өмірін өзі көрсеткен рөлмен шектейді. Егер ол өз мақсаттарына жетсе, онда зорлық-зомбылықты тәсіл ретінде пайдалану күшейтіледі. Тұрмыстық зорлық-зомбылық қоғамда институционалдық және бейресми күшейту алады. Зорлаушының мінез-құлқына берген негіздемелері шабуылды жасыруға немесе ақтауға қызмет ететінін түсіну маңызды. Зорлаушы жәбірленушіні кінәлау арқылы өзінің мінез-құлқын жиі ақтауға тырысады: «Егер ол мені қатты ашуландырмаса, мен өзімді сабырда ұстар едім», «Ол соған лайық» немесе «Мен оны қатты ұрған жоқпын, мен оны бірнеше рет тартып жібердім». Зорлаушы әйелді «тәртіпке келтіруге» құқығы бар сияқты сезінеді, зорлық-зомбылық оның мінез-құлқы үшін «кек алудың» қолайлы түрі болып табылады. Неліктен біз ер адамдар туралы айтып отырмыз? Себебі тұрмыстық зорлық-зомбылық негізінен әйелдер мен балаларға қарсы еркектің зорлық-зомбылығы болып табылады. Халықаралық зерттеулер ер адамдар тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларының 95%-ғана жауапты деп мәлімдейді.

Осылайша, отбасылардағы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі заң жобалары Қазақстанда өткір дау-дамайға айналды. Заң әзірлеушілері қазіргі редакцияда зорлық-зомбылықтың алдын-алу шаралары жұмыс істемейді және оларды өзгерту керек деп санайды. Олардың қарсыластары ұсынылған шараларды «репрессиялық» деп атайды. Біз үш заң жобасы туралы айтып отырмыз:

- «Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы»;
- «Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»;
- «Бала құқықтарын қорғау мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы».

Бұл ретте құқық қорғау органдарының қылмыстардың көрсетілген санатын анықтау жөніндегі жұмысының төмен тиімділігі туралы атап өту қажет, атап айтқанда тергеу кезінде моральдық – этикалық және психологиялық аспектілер ескерілмейді. Бұл олардың жасырын сипатын алдын-ала анықтайды, өйткені кәмілетке толмаған жәбірленушіден жауап алуға аса сақтықпен қарау керек, психологты тарту керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж.
2. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ЗРК.
3. ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 2014 жылғы 5 шілде № 235-V ЗРК.
4. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

ЕСІРТКІ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЖӘНЕ ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫ

Есірткі құралдарының, психотроптық заттардың немесе олардың аналогтарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстар аса қауіпті қылмыстық әрекеттер санатына жатады. Қазіргі әлемде нашақорлық ең өткір әлеуметтік мәселелердің біріне айналды, оның ауқымы оны халықаралық қауіпсіздікке елеулі қатерлерге жатқызылуына себеп болды. Нашақорлық жеке адамның ғана емес, жалпы қоғамның денсаулығына тікелей және айқын қауіп төндіреді. Есірткінің таралуы мен қолданылуы аурудың таралуымен, психикалық және психологиялық ауытқулары бар азаматтар санының өсуімен, кейіннен қылмыстың өсуімен бірге жүреді. Есірткінің заңсыз айналымы қоғамның экономикалық, мәдени және саяси негіздеріне тікелей кері әсерін тигізеді.

Есірткі сатушылардың есірткі сатудан түскен жылдық табысы 800 миллиард доллардан асады. Соңғы жылдары ел аумағы Ауғанстаннан Ресей Федерациясының қалаларына және одан әрі Еуропаға героин жеткізудің транзиттік дәлізіне айналууда. Есірткі сатушыларға транзиттік елдердің аумағында «мойынсұнғыш құлдардың» болуы тиімді. Нәтижесінде, бүгінде ішкі істер органдары өткен жылдарға қарағанда героиннің едәуір мөлшерін заңсыз айналымнан алуда. Адамзат өркениеті тарихының соңғы он жылы, өкінішке орай, есірткінің заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы күрестің «туының астында» жүрді. Біздің ойымызша, бұған экономикадағы, саясаттағы, демографиядағы және заңсыз есірткі деп аталатын проблемаға тікелей немесе жанама қатысы бар әлеуметтік өмірдің барлық алуан түрлілігіндегі әлемдік процестердегі айтарлықтай сапалы өзгерістер ықпал етті. Есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына, сондай-ақ оларды теріс пайдалануға байланысты қылмыстардың өсу тенденциялары осы «әлеуметтік зұлымдықтың» ғаламдық ауқымына әкеледі. Қылмыстың осы түрінің болуына ықпал ететін факторлардың бірі ретінде есірткінің Орталық Азия елдерінен Еуропаға транзиті мүмкіндігін тануға болады. Орталық Азия есірткі транзиті аймағына ғана емес, сонымен қатар ауыр есірткіні жаппай тұтыну аймағына айналууда. Ауған есірткі бизнесі Орталық Азия халықтарының генофондына қатты соққы беруде. Ұйымдасқан қылмысты анықтайтын есірткі қылмысы, атап айтқанда, есірткі бизнесі бірқатар объективті себептерге байланысты өзінің даму қарқынын жоғарылатады, бұл елдің прогрессивті күштерін алаңдатады және нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күресті жандандыруды талап етеді. Осы мақсатты шешудегі басым міндеттердің бірі

есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы күресте ТМД елдері мен алыс және жақын шетелдердің басқа елдерінің халықаралық ынтымақтастығы мен өзара іс-қимылын ұйымдастыру туралы мәселе болып табылады. Айта кету керек, бұл бағытта белгілі бір қадамдар жасалуда. Мысалы, Қазақстан есірткіні бақылаудың халықаралық жүйесіне енгізілген. Есірткіні бақылау саласындағы БҰҰ-ның негізгі конвенциялары бекітілді. Республика БҰҰ-ның есірткіге қарсы бас органы – Есірткі құралдары жөніндегі комиссияның толыққанды мүшесі, өз форматында есірткінің заңсыз таралуына қарсы іс-қимыл мәселелерін (ШЫҰ, ОАЭО, АӨСШК, ҰҚШҰ және т.б.) қарайтын бірқатар беделді халықаралық ұйымдардың белсенді қатысушысы болды. Екіншіден, бізде ұлттық есірткіге қарсы заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық база құрылды, осы саладағы басым шаралар кешенін айқындайтын стратегиялық бағдарламалық құжаттар қабылданды және іске асырыла бастады. Мәселен, мысалы, «Есірткі, психотроптық заттар, прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы», «Нашақорлықпен ауыратын адамдарды медициналық-әлеуметтік оңалту туралы» заңдар, Нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күрес стратегиясы және т. б. қабылданды. Есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес жүргізетін органдар қызметінің тиімділігі тиісті заңнамалық базаға тікелей байланысты. Есірткінің заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкершілік туралы заңнаманың және аталған қылмыстардың алдын алу шараларының тиімділігін арттыру, осы саладағы заңнаманы жетілдіру жөніндегі шараларды әзірлеу – жалпы қылмысқа қарсы күрестің басты проблемасы.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекске сәкес 11-тарауда «Халық денсаулығына және имандылығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» қылмыстық жауаптылықты белгілейтін 9 баптары бар, орлар мынадай қылмыстар үшін: есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу (296-бап), есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу (297-бап), есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді жымқыру не қорқытып алу (298-бап), есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуға көндіру (299-бап), есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау (299.1-бап), құрамында есірткі заттар бар, өсіруге тыйым салынған өсімдіктерді заңсыз егіп-өсіру (300-бап), улы заттардың, сондай-ақ есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді немесе улы заттарды дайындау немесе қайта өңдеу үшін пайдаланылатын заттардың, құрал-саймандардың немесе жабдықтардың заңсыз айналымы (301-бап), есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтыну үшін притондар ұйымдастыру немесе оларды ұстау және осы мақсаттар үшін үй-жайлар беру (302-бап), есірткі, психотроптық немесе улы заттармен жұмыс істеу қағидаларын бұзу (303-бап) [1].

Қылмыстық заңнаманы дамыту қылмыстық саясаттың екі векторлығын ескере отырып жүзеге асырылады. Бір жағынан, бұл заңнаманы ізгілендіру, ол

негізінен ауырлығы төмен және орташа қылмыстарды алғаш рет жасаған адамдарға, сондай-ақ халықтың әлеуметтік осал топтарына қатысты болуы керек [2, 3]. Екінші жағынан, бұл қылмыстық қудалаудан жасырынған ауыр және аса ауыр қылмыстарға кінәлі адамдарға, сондай-ақ қылмыстардың қайталануына қатысты қатаң қылмыстық саясат. ҚР Қылмыстық кодексі білім беру ұйымдарында есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың тектестерін таратқаны үшін, сондай-ақ есірткіні кәмелетке толмаған адамдар арасында таратқаны үшін өмір бойына бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны көздейді. Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде алғаш рет қылмыстар мен қылмыстық теріс қылықтардан тұратын екі буынды қылмыстық құқық бұзушылық жүйесі көзделген (соңғысы қоғамдық қауіптілік пен жазалану дәрежесі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстың «түйіскен жерінде»). Қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған іс-әрекет танылады (ҚР ҚК 10-бабының 3-бөлігі). Оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, қылмыстық жауапкершілікке тартудың ең төменгі (бір жыл) мерзімі белгіленген (ҚР ҚК 71-бабы 1-бөлігінің 1-тармағы), мұндай әрекет соттылыққа әкеп соқпайды.

ҚР ҚК-дегі қылмыстық теріс қылық институтының маңыздылығы оның мемлекетке бас бостандығынан айыру орындарындағы қамаудағылардың санын едәуір азайтуға, қоғамдық қауіп төндірмейтін қылмыстарды ашуға және тергеуге республикалық бюджет қаражатын үнемдеуге мүмкіндік беретіндігінде. Сонымен қатар, ұсақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың күшеюіне байланысты ауыр және аса ауыр қылмыстардың деңгейі айтарлықтай төмендеді. Соңында, бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларды кеңінен қолдану есірткінің заңсыз айналымының алдын алудың, наркологиялық бұзылулары бар науқастарды ерте анықтаудың, сондай-ақ нашакорларды емдеу мен әлеуметтік оңалтудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде №226-V ЗРК (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді)
2. Бакишев К.А. Проблемы гуманизации уголовного законодательства Республики Казахстан // Уголовное право. 2012. № 2. С. 4-7.
3. Ханов Т.А. О гуманизации уголовного права и процесса Республики Казахстан / Т.А. Ханов //
4. Материалы междунар. науч.-практ. конф. Караганда: Караганд. акад. МВД РК им. Б. Бейсенова. 2012. С. 109-110.

ЗАҢСЫЗ АДАМ САУДАСЫ

Адам саудасы немесе адам контрабандасы – бұл адамдарды сату-сатып алумен, сондай-ақ адамдарды тартумен, тасымалдаумен, ауыстырумен, паналатумен, қорқыту немесе күш қолдана отырып алумен және мәжбүрлеудің өзге де нысандарымен, адам ұрлаумен, алаяқтықпен, алдаумен, билікті асыра пайдаланумен, жағдайының осалдығымен, басқа тұлғаны бақылайтын адамның келісімін алу үшін төлемдер немесе жеңілдіктер түріндегі пара алумен, сондай-ақ оны қанау мақсатында адамға қатысты басқа да мәмілелер жасаумен байланысты қылмыстық жазаланатын қылмыс.

Адамдарды қанау, ең болмағанда, жезөкшелік немесе жыныстық қанаудың басқа түрлері үшін басқа адамдарды қанауды, мәжбүрлі еңбекті немесе қызметтерді, құлдыққа ұқсас құлдықты немесе әдет-ғұрыпты, еріксіз күйді немесе органдарды алуды қамтиды. БҰҰ 2016 жылғы мәліметтері бойынша, әлемдегі адам саудасы құрбандарының 70% астамы қыздар мен әйелдер, ал құрбан болғандардың үштен бірі балалар [1]. Адам саудасының құрбандарының көптеген тобы 9-17 және 30-38 жас аралығындағы адамдар. Ерте жас топтарында әйелдердің үлесі жоғары, ал еркектердің үлесі 30 жастан асқан кезде жақынырақ болады. Адам саудасының құрбандары – бұл біздің отандастарымыз, олар кез-келген жағдайда қиын жағдайдан аулақ болғысы келеді және осы мақсатта көбінесе өз кірістерінің деңгейін тез көтеру туралы бос уәделерге аңғалдықпен сеніп, өз Отанынан кетуге келіседі. Нәтижесінде, олардың көпшілігі қиын жағдайларға тап болады, аяусыз физикалық және моральдық қанаудың құрбаны болады және өз күштерінен жоғары ауыр, ақысыз жұмысты орындауға мәжбүр болады, сонымен қатар ұрып-соғуға, қорқытуға және қорлауға ұшырайды.

Адам саудасы табыс деңгейі бойынша қару-жарақ пен есірткі сатқаннан кейін үшінші орында тұрған пайдалы бизнес болып саналады. Осыған байланысты мұндай заңсыз бизнестің иелері оны барлық жолмен қорғайды.

Халықаралық көші-қон ұйымының бастамасымен құрылған адам саудасы туралы Жаһандық деректер орталығының мәліметтері бойынша, ел азаматтарынан басқа, көрші елдердің, Қырғызстан мен Өзбекстанның азаматтары да Қазақстандағы Еңбек және жыныстық құлдықтың құрбандары болып табылады. Сондай-ақ, Қазақстан азаматтарын Ресей Федерациясына және Біріккен Араб Әмірліктеріне алып шығады және пайдаланады.

Егемендікке ие бола отырып, Қазақстан Республикасы жалпыға бірдей танылған демократиялық эталондарға сүйене отырып, 1991 жылдан бастап Ұлттық құқықтық жүйені құруды бастады. Бастапқы нүкте 1994 жылғы

Қазақстан Республикасындағы қайта құрудың құқықтық базасының мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу және одан әрі іске асыру болып табылады, нәтижесінде қазіргі қолданыстағы Конституция және көптеген маңызды нормативтік кодификацияланған актілер, соның ішінде қылмыстық кодекс қабылданды. Қазақстанда адам саудасы ҚР 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексінің 128-бабымен реттеледі (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді) адам саудасы үшін жаза қатаңдатылды, ол үшін 4 жылдан 9 жылға дейін бас бостандығынан айыру белгіленеді, бас бостандығынан айырудың ең ұзақ мерзімі - құқық бұзушылық дәрежесіне байланысты 15 жыл [2]. Адам саудасына байланысты қылмыстарды анықтау мен жолын кесудің негізгі әдістеріне келетін болсақ, Ішкі істер органдары ұлттық заңнамаға, халықаралық актілерге, сондай-ақ ТМД, ЕО, АӨСШК және ҰҚШҰ шеңберіндегі халықаралық құқықтық құжаттарға сәйкес жүзеге асырылады. Мүдделі қызметтер мен ведомстволарды тарта отырып, адам саудасына байланысты қылмыстарды анықтау және ашу бойынша шаралар тұрақты негізде қабылданады, «STOP трафик», «Заңсыз» мақсатты республикалық жедел-профилактикалық іс-шаралар жүргізіледі. Сыртқы трафикке қатысты біздің отандастарымызды ТМД елдеріне, Түркияға, Біріккен Араб Әмірліктеріне және Қытай Халық Республикасына әкетеді, ал ел аумағында Орталық Азия елдерінің азаматтары қанауға ұшырайды. Адам саудасына байланысты профилактикалық іс-шаралар туралы айта отырып, ішкі істер органдары халықаралық және үкіметтік емес ұйымдармен тұрақты түрде өзара іс-қимыл жасайды. ІІМ ынтымақтастығын нығайту үшін: Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының (Әділет министрлігі, Ішкі істер министрлігі, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Мәдениет министрлігі) және адам саудасы құрбандарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі үкіметтік емес ұйымдардың (2008 ж.) өзара іс-қимылы туралы Меморандумға қол қойылғанын атап өткен жөн; 2002 жылғы 12 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Америка Құрама Штаттарының Үкіметі арасындағы Есірткіні бақылау және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы өзара түсіністік туралы меморандумға қосымша хаттама, онда негізгі мәселелердің бірі адам саудасына қарсы іс-қимыл болып табылады (адам саудасының құрбандарын анықтау, адам саудасына байланысты қылмыстарды анықтау және тергеу, қылмыстық қудалау және адам саудасына қатысты қылмыстарды адам саудагерлерінің жауапкершілігі) (2011 ж.). Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі мен Халықаралық көші-қон ұйымы арасындағы адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы ынтымақтастық мәселелері бойынша өзара түсіністік туралы Меморандум (2014). Үкіметтік емес сектормен ынтымақтастықтың оң аспектілерінің бірі елімізде қалалық және мобильді байланыс желілерінен тікелей теру кезінде қолжетімді адам саудасына қарсы күрес жөніндегі ІІМ Республикалық тәулік бойғы сенім телефонының жұмыс істеуі болып табылады. Телефон ХҚҰ-ның қаржылық қолдауымен жұмыс істейді және оған «Дағдарыс орталықтары Одағы» ҰЕҰ қызмет көрсетеді. Бұдан әрі ІІМ қылмыстардың алдын алу және

алдын алу мақсатында: дөңгелек үстелдер, конференциялар, семинарлар, ақпараттық науқандар мен акциялар ұйымдастырады және жұмысына қатысады; адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі деректі фильмдер, бейнероликтер, журналдар және өзге де тарату материалдарын шығаруға қатысады; ведомствоның ресми сайтында өңірлер бөлінісінде адам саудасына қарсы күрес жөніндегі бөлімшелердің байланыс телефондарын орналастырады. Елімізде үкіметтік емес ұйымдар жұмыс істейді, оның ішінде Алматы, Көкшетау, Петропавл қалаларында баспаналар және Астана қаласында мемлекеттік қолдаумен құрылған адам саудасының құрбандарын оңалтуға арналған бір орталық бар, олар құқықтық, психологиялық, медициналық көмек, сотта өкілдіктер, құжаттарды қалпына келтіруге, үйге (отанына) оралуға және т. б. көмек көрсетеді. ҰЕҰ деректері мемлекеттік тапсырыс шеңберіндегі әлеуметтік жобалар, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың, атап айтқанда халықаралық көші-қон ұйымының донорлық көмегі есебінен қаржыландырылады. Шетелде жүрген жәбірленушілерге көмек көрсету үшін сыртқы істер министрлігінде «Шет мемлекеттерге заңсыз әкелінген және сауда құрбаны болған, сондай-ақ басқа да қылмыстардан шетелде зардап шеккен және форс-мажорлық жағдайларда қалған Қазақстан Республикасының азаматтарына қаржылық көмек көрсету» бағдарламасы жұмыс істейді. Кәсіби даярлыққа келетін болсақ, ПО қызметкерлерін кәсіби даярлаудың негізін жоғарыда аталған заңсыз көші-қон мен адам саудасына қарсы күрес жөніндегі, сондай-ақ шетелде (Беларусь Республикасында, Венгрияда, Түркияда) мамандар даярлау Оқу орталығында біліктілікті арттыру курстары құрайды. Оқу орталығының базасында жыл сайын ішкі істер органдарының жүзден астам қызметкері (көші-қон полициясының, адам саудасына қарсы күрес бөлімшелерінің қызметкерлері, тергеушілер, учаскелік инспекторлар, кезекші бөлімдердің қызметкерлері) оқытылады. Оқыту үшін негізгі оқытушылар құрамынан басқа халықаралық сарапшылар, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдардың мамандары тартылады. Ішкі істер министрлігі осы бағыттағы жұмысты жетілдіруде барлық мүдделі ведомстволармен, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауды жоспарлап отыр. Қазақстанның адам саудасына қарсы күрес саласындағы мәртебесін оң бағалауға қарамастан, осы қызметті ілгерілету және алдағы міндеттерді жүзеге асыру бойынша айтарлықтай жұмыс күтіп тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ Қылмыстық Кодексі (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді)

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМҒА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТТЕР, БОПСАЛАУ ЖӘНЕ БҰЗАҚЫЛЫҚ

Әлеуметтік өмірдің күрделілігі мен әртүрлілігі оның тыныш, тұрақты, дұрыс ағымды ғана емес, одан ауытқуды да қамтитындығында көрінеді. Бұл өз көрінісін әлеуметтік нормалардан ауытқып, девиантты деп аталатын мінез-құлықтан табады. Девиантты мінез-құлық қоғамда қабылданған нормаларға сәйкес келмейтін кез-келген әрекеттерді немесе қимылдарды білдіреді, сонымен қатар жағымды (ерлік, альтруизм, өзін-өзі құрбан ету, ең жоғары адалдық) және жағымсыз (маскүнемдік, нашақорлық, сатқындық, вандализм, бұзақылық және т.б.) [1]. Заңсыз әрекеттер санатына жататын ауыр бұзушылықтар (яғни қылмыстар) қылмыстық мінез деп аталады. Олар абсолютті сипатқа ие және заңға сәйкес жазаланады.

Маскүнемдік, нашақорлық және токсикомания – бұл азаматтардың денсаулығына, елдің тектік қорына зиян келтіретін және қылмыстың өсуіне ықпал ететін аурулар болып табылады. 1995 жылғы 7 сәуірдегі N 2184 «Маскүнемдікпен, нашақорлықпен және уытқұмарлықпен ауыратын науқастарды мәжбүрлеп емдеу туралы» ҚР Заңына сәйкес ерікті емдеуден жалтаратын маскүнемдікпен, нашақорлықпен және уытқұмарлықпен ауыратын науқастар емделу кезеңіне еңбекке тартыла отырып, денсаулық сақтау жүйесін мәжбүрлеп емдеу үшін наркологиялық ұйымдарда мәжбүрлеп стационарлық емделуге жатады. Денсаулық сақтау жүйесінің наркологиялық ұйымдарына мәжбүрлеп емдеуге жіберу соттылыққа әкеп соқпайды. [2].

Қазақстан Республикасының әкімшілік жауапкершілік туралы Кодексінің 336-бабы жазалау қауіпімен алкогольдік ішімдіктерді сатуға лицензиясы бар сауда және қоғамдық тамақтандыру ұйымдарын қоспағанда, алкогольдік ішімдіктерді ішуге және көшелерде және басқа да қоғамдық орындарда мас күйінде пайда болуға тыйым салады. ҚР ӘҚБтК 336-бабының 1-бөлігіне сәйкес аталған тыйымдарды бұзу алғаш рет бір айлық есептік көрсеткішке (АЕК) дейінгі мөлшерде айыппұл салуға әкеп соғады. ӘҚБтК 336-бабының 2-бөлігі бойынша әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап бұзу 1 бастап 2 АЕК дейін айыппұл салуға әкеп соғады. Аталған бап бойынша бір жыл ішінде екі рет жазаға тартылған адам жасаған дәл осындай іс-әрекеттер 2 бастап 5 АЕК дейін айыппұл салуға, ал ерекше жағдайларда, егер істің мән-жайлары бойынша және бұзушының жеке басын ескере отырып, бұл шаралар жеткіліксіз деп танылса, - 15 тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға қауіп төндіреді. Істің алғашқы екі жағдайында ішкі істер органдары жаза қолданады, соңғы жағдайда әкімшілік істі мамандандырылған әкімшілік сот қарайды [3].

Спиртті ішімдіктер мен масайтатын басқа заттарды тұтыну, сондай-ақ жұмыста мас күйінде болу жұмыстан заңды түрде босатуға алып келеді. Мәселен, Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексінің 52-бабы 1-тармағының 9) тармақшасына сәйкес жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскермен еңбек шарты мынадай жағдайларда тоқтатылуы мүмкін: жұмыскердің жұмыста алкогольдік, есірткілік, психотроптық, уытқұмарлық масаң күйде (олардың аналогтарында) болған, оның ішінде жұмыс күні ішінде алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаң күйді тудыратын заттарды (олардың аналогтарын) пайдаланған жағдайларда; алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық жағдайын туғызатын заттарды қолдану фактісін анықтау үшін медициналық куәландырудан өтуден бас тарту [4].

2015 жылдың қаңтарынан бастап жаңа Қылмыстық кодекс қолданысқа енгізілді, оған қылмыс пен қылмыстық теріс қылықтан тұратын қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы енгізілді. Егер бұрын есірткі құралдарын пайдаланғаны үшін тек әкімшілік жауапкершілік көзделсе, қазір бұл жауапкершілік Қылмыстық болып табылады. Егер адам есірткіні қоғамдық орындарда қолданса, ол қылмыстық жауапкершілікке тартылады, өйткені ол қылмыстық кодекстің 296-бабының 1-бөлігінде көзделген қылмыстық теріс қылық жасады. ҚК 296-бабы 1-бөлігі қоғамдық орындарда есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын, прекурсорларды медициналық емес тұтынуға тыйым салады. Көрсетілген бап мынадай жазаның баламалы түрлерін көздейді: жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі айыппұл, не сол мөлшерде түзеу жұмыстары тағайындалады, не жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тарту арқылы, не қырық бес тәулікке дейінгі мерзімге қамауға алу арқылы [5].

Сондай-ақ, ӘҚБтК енгізілген өзгерістерге сәйкес өткізу мақсатынсыз есірткі құралдарының заңсыз айналымын көздейтін, шағын немесе ірі мөлшерде жасалған құқық бұзушылықтар әкімшілік құқық бұзушылықтардан шығарылып, қылмыстық теріс қылықтарға ауыстырылды, олар бойынша жауапкершілік ҚК 296-бабының 2-бөлігі немесе 3-бөлігі бойынша туындайды.

ҚР Әкімшілік Кодексінің 434-бабына сәйкес Ұсақ бұзақылық, яғни қоғамдық орындарда балағат сөздер айту, жеке тұлғаларды қорлау, тұрғын үй-жайларды қорлау, жалпыға ортақ пайдаланылатын орындардың, саябақтардың, скверлердің ластануы, оның ішінде белгіленбеген орындарда коммуналдық қалдықтардың шығарылуы және басқаларды құрметтемейтін, қоғамдық тәртіпті бұзатын және басқа да осындай әрекеттер, – бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не он тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғады.

ҚР Әкімшілік кодексінің 448-бабына сәйкес Вандализм, яғни ғимараттарды, өзге де құрылыстарды, тарих және мәдениет ескерткіштерін, мемлекет күзететін табиғи объектілерді, адамдарды жазбалармен немесе суреттермен, жерлеу орындарын немесе қоғамдық имандылыққа нұқсан келтіретін өзге де әрекеттермен қорлау, сол сияқты он алты жасқа дейінгі

кәмелетке толмағандар жасаған көліктегі немесе өзге де қоғамдық орындардағы мүлікті қасақана бүлдіру, – ата-аналарына немесе оларды алмастыратын адамдарға он бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

ҚР Қылмыстық кодексінің 194-бабына сәйкес Бопсалау, яғни зорлық-зомбылық қолдану не болмаса бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерімен, сол сияқты жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын мәліметтерді жария ету, жәбірленушінің мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерімен бөтеннің мүлкін немесе мүлікке құқық беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттерді жасауды талап ету, – төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не мүлкі тәркіленіп немесе онсыз сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Основы социологии. Учебное пособие. Матвееenkova Л.Г., Ивлева Е.Н., Хмельницкая О.М. Караганда: КарГТУ, 2019. – 92 с.
2. Закона РК «О принудительном лечении больных алкоголизмом, наркоманией и токсикоманией» от 7 апреля 1995 года N 2184
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года. - Алматы: Норма-К, 2016. – 468 с.
4. Трудового кодекса Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. Алматы: Норма-К, 2014. – 240 с.

АР-НАМЫС ПЕН ҚАДІР-ҚАСИЕТТІ ҚОРЛАУ ЖӘНЕ КЕМСІТУ, БУЛЛИНГ ЖӘНЕ КИБЕРБУЛЛИНГ

Адамның қадір-қасиеті – оның өмірдегі ішкі құндылықтары. Әр адамның қандай да бір құндылықтары мен болып жатқан оқиғаларға көзқарасы бар, бірақ жалпы, жылдар бойы бекітілген басымдықтар бар. Бұл – отбасының абыройы, балаға деген мейірім, қарттардың ағарған шашын құрметтеу, өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыс. Ұзақ өмір бойы қандай қиындықтарды бастан өткеру керек және қанша рет қиын таңдау жасау керек екендігі маңызды емес, ең бастысы – ішкі әлемнің қадір-қасиеті мен мағынасын жоғалтпау. Бұл өте қиын, бірақ өзіңізді қанағаттандыру мен мақтаныш сезімін ештеңемен алмастыру мүмкін емес. Көбінесе адамдар материалдық игіліктер үшін лайықсыз шешімдер қабылдайды, осылайша іштей бостықты және қорлауды сезінеді, дегенмен мақсат болды және орындалды. Бұл жағдайда өкінуден зардап шекпеу үшін сіз өзіңіздің жеке сенімдеріңізді тыңдап, басқа адамдардың манипуляциясына берілмеуіңіз керек. Мінездің мықтылығын тәрбиелеу керек. Әрине, жеке қадір-қасиет сезімін сақтау әрдайым мүмкін емес. Мұны соғыстар, қуғын-сүргін және басқа да ерекше жағдайлар мысалдарынан байқауға болады. Бірақ барлық адамдар қиын уақытта да ішкі өзегін жоғалтпайды.

Үйлердің кіреберістерінде, көшеде, көліктерде еститін қорлайтын сөздер мен сөз тіркестерінің тізімін шексіз жалғастыруға болады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердегі кез-келген өзекті мақаланы талқылау кезінде коммуникаторлар көбінесе жеке басқа өтеді.

Лингвистикалық тұрғыдан алғанда, әдепсіз форма – бұл азаматқа қатысты қоғамдық моральды қорлайтын, қоғамдық әдептілік нормаларын бұзатын қорлайтын, әдепсіз лексика мен фразеологизмдерді қамтитын мәлімдемелердің болуы.

Жақында Қазақстанда соттар ар-намысты, қадір-қасиетті және іскерлік беделді қорлау бойынша сот істерін қарауда. Көптеген атышулы жанжалдар мен барлығына қарсы күрес көптеген қарапайым адамдарға және журналистерге өздерінің кәсіби қызметінде бұқаралық ақпарат құралдарының мінберлерінен жан-жақты сөйлесуге мәжбүр етеді және бұл заң ғылымында арнайы білімді қажет етеді.

ҚР Конституциясы 34-бапты қарайды - Әркім Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті. [1]

Біріншіден, мен ар-намыс пен абыройды, соттарда кейде соншалықты қатты қолданылатын және талапкерлер де, жауапкерлер де бар деп мәлімдеген осы екі ұғымды қарастырғым келеді.

Азаматтық кодекстің 951 бабына сәйкес моральдық зиян – жеке және заңды тұлғалардың жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтарын бұзу, кемсіту немесе айыру, оның ішінде моральдық немесе физикалық азап шегу (қорлау, тітіркену, күйзелу, ашу, ұят, үмітсіздік, дене ауыруы, төмендігі, жайсыз күйі және т.б.), жәбірленушінің өзіне қарсы жасалған құқық бұзушылық нәтижесінде бастан кешірген (азап шеккен, басынан өткерген) қиындықтары [2] Азаматтық кодекстің 951 бабы 3-тармағының 3) тармақшасы моральдық зиянды өтеудің негіздерінің бірі ар-намысқа, қадір-қасиетке және іскерлік беделге нұқсан келтіретін мәліметтерді тарату болып табылатынын көрсетеді. [3] Ең алдымен, бұл сөздердің этимологиясын анықтау қажеттілігі туындайды және ар-намыс пен абырой бар. «Жеке және заңды тұлғалардың ар - намысын, абыройын және іскерлік беделін қорғау туралы заңнаманы сот практикасында қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1992 жылғы 18 желтоқсандағы № 6 нормативтік қаулысында ар-намыс – бұл адамның қоғамдық бағалауы, оның рухани және әлеуметтік қасиеттерінің өлшемі, ал абыройы – адамның өз қасиеттерін, қабілеттерін ішкі өзін-өзі бағалауы деп көрсетілген, дүниетаным, оның қоғамдық маңызы. [4] Осылайша, бұл сөздер ар-намыс дегеніміз – біреудің оң қоғамдық пікірі, ал абыройы – адамның өзі туралы оң субъективті жеке пікірі. Бұл ретте Азаматтық кодекстің 143-бабының ар-намысы да, абыройы да жеке мүліктік емес құқықтар туралы параграфқа әділ жатқызылған.

ҚР Қылмыстық кодексінде 131 бап көзделген қорлау, яғни басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде қорлау – бір жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға жазаланады. [5]

Буллинг – бұл әлеуметтік немесе физикалық теңсіздік принципіне негізделген ұжымдағы қасақана, жүйелі түрде қайталанатын агрессивті мінез-құлық.

Кибербуллинг – бұл цифрлық технологияны қолдану арқылы қорқыту және қудалау. Ол әлеуметтік желілерде, хабар алмасу қосымшаларында, ойын платформаларында және ұялы телефондарда болуы мүмкін. Бұл қайталанатын эпизодтар, олардың мақсаты – қуғын-сүргінге ұшырағандарды қорқыту, ашуландыру немесе ұятқа қалдыру. Қорқыту балаларға зиянды және ұзақ мерзімді әсер етуі мүмкін. Физикалық әсерлерден басқа (ұйқының бұзылуы, бас ауруы) балалар эмоционалды және психикалық денсаулық проблемаларын, соның ішінде депрессия мен мазасыздықты сезінуі мүмкін, бұл мектептегі үлгерімнің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Қазір балалар мен жасөспірімдер интернетте көбірек уақыт өткізеді. Достарыңызбен байланыста болу – бұл жақсы өмірлік ынталандыру және пандемия жағдайының салдарын жеңілдету тәсілі. Бірақ мұнда тәуекелдер мен қауіптер бар. 13-15 жас аралығындағы

шамамен 150 миллион бала, яғни бүкіл әлем бойынша оқушылардың жартысы құрдастарының зорлық-зомбылығына тап болғанын хабарлайды. Әрбір оныншы бала бұл зорлық-зомбылықты күнделікті немесе апта сайын бастан кешіреді.

Айта кету керек, заңсыз әрекет үшін кәмелетке толмағандардан жауапкершілік алынбайды, өйткені ата-аналар мен заңды өкілдер өз баласына қатысты әкімшілік-құқықтық жауапкершілікке тартылады.

Осыған сүйене отырып, сіз басқалар сияқты жеке өмірге құқығыңыз бар екенін білуіңіз керек. Басқа адамдардың тіркеулік жазбаларына кіруге немесе олардың телефондарын олардың рұқсатынсыз пайдалануға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Конституция Республики Казахстан Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ.
4. Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года № 6
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.